

Ainevaldkond „Sotsiaalsained“

Ainevaldkond „Sotsiaalsained“	1
Ajalugu põhikoolis	2
5. klass	2
6. klass	3
7. klass	6
8. klass	7
9. klass	9
Ajalugu gümnaasiumis	12
10. klass	13
11. klass	16
12. klass	20
Ühiskonnaõpetus põhikoolis	23
6. klass	23
9. klass	26
Ühiskonnaõpetus gümnaasiumis	32
12. klass	33
Inimeseõpetus põhikoolis	37
2. klass	37
3. klass	39
5. klass	41
6. klass	43
7. klass	45
8. klass	47
Inimeseõpetus gümnaasiumis	50
12. klass	50
Valikkursused	54
Valikkursus „Üldajalugu – maailma ajalugu: tsivilisatsioonid väljaspool Euroopat“	54
Valikkursus „Sissejuhatus filosoofilisse mõtlemisse“	57
Valikkursus „Tänapäeva filosoofilised küsimused“	58
Valikkursus „Globaliseeruv maailm“	60
Valikkursus „Õppides loon ennast“	62
Valikkursus „Inimene ja õigus“	63
Valikkursus „Saaremaa giidindus“	66

Ajalugu põhikoolis

Põhikooli ajalooõpetusega taotletakse, et õpilane:

- 1) tunneb huvi mineviku vastu;
- 2) tunneb oma kodukoha ajalugu, Eesti ajalugu, Euroopa ning maailma ajalugu ajastut kõige enam iseloomustavate sündmuste, protsesside ja isikute kaudu;
- 3) väärtustab kultuurilist mitmekesisust ning oma rolli kultuuripärandi säilitajana ja edasikandjana ning määratleb end oma rahva liikmena;
- 4) leiab, üldistab, tõlgendab, kasutab ja hindab kriitiliselt ajalooteavet;
- 5) kasutab ajaloo põhimõisteid õiges kontekstis, eristab ajaloofakti tõlgendusest ja arvamusest, näeb ja sõnastab probleeme ning esitab neist lähtudes küsimusi ja pakub lahendusteid;
- 6) mõistab põhjuse-tagajärje, sarnasuse-erinevuse ja järjepidevuse olemust ning hindab allikate usaldusväärsust ajaloosündmuse ja -protsesse ning ajaloolist keskkonda analüüsid;
- 7) tunnustab inimeste, vaadete ja olukordade erinevusi, kujundab ning põhjendab oma arvamust, analüüsib ja hindab oma tegevust ning näeb ja korrigeerib oma eksimusi;
- 8) tunneb ja kasutab erinevaid õpivõtteid, tekstiliike ja teabeallikaid, väljendab oma teadmisi ning oskusi suuliselt ja kirjalikult ning kasutab õppetegevuses IKT vahendeid.

5. klass

5. klassi lõpetaja õpitulemused

- kasutab kontekstis aja mõistega seonduvaid sõnu, lühendeid ja fraase *sajand, aastatuhat, eKr, pKr, araabia number, Rooma number, ajaloo periodiseerimine*;
- teab, et mineviku kohta saab teavet ajalooallikatest, töötab lihtsamate allikatega, kasutab kontekstis ajalooallikatega seonduvaid mõisteid: kirjalik allikas, suuline allikas, esemeline allikas;
- kirjeldab mõnda minevikusündmust, mineviku inimeste eluolu;
- leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;
- väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu;
- kasutab ajalookaarti.

Ajaarvamine

Teema läbimisel õpilane:

- kasutab kontekstis aja mõistega seonduvaid sõnu, lühendeid ja fraase *sajand, aastatuhat, eKr, pKr, araabia number, Rooma number, ajaloo periodiseerimine*;
- kirjeldab mõnda minevikusündmust ja inimeste eluolu minevikus;
- leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;
- väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu;
- kasutab ajalookaarti.

Õppesisu

Ajaarvamisega seotud mõisted ja ajaloo perioodid: muinasaeg, vanaaeg, keskaeg, uusaeg, lähiajalugu.

Ajalooallikad

Teema läbimisel õpilane:

- teab, et mineviku kohta saab teavet ajalooallikatest;
- töötab lihtsamate allikatega;
- kasutab kontekstis ajalooallikatega seonduvaid mõisteid: kirjalik allikas, suuline allikas, esemeline allikas.

Õppesisu

Ajalugu ja ajalooallikad. Allikate tõlgendamine: kirjalik allikas, suuline allikas, esemeline allikas, muuseum ja arhiiv.

Eluolu

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab mõnda minevikusündmust, mineviku inimeste eluolu;
- leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;
- väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu;
- kasutab ajalookaarti.

Õppesisu

Elu linnas ja maal, rahu ja sõja ajal, eluolu, tegevusalad, elamud, rõivastus, toit, kultuur ja traditsioonid, nende muutumine ajas.

Ajaarvamine

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab mõnda minevikusündmust, inimeste eluolu minevikus;
- leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;
- väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu;
- kasutab ajalookaarti.

Õppesisu

Ajaloosündmused ja silmapaistvad isikud kodukohas, Eestis, Euroopas ning maailmas õpetaja valikul.

6. klass

Muinasaeg

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab muinasaja inimese eluviisi ja tegevusalasid;
- näitab kaardil ning põhjendab, miks ja millistes piirkondades sai alguse põlluharimine;
- teab, missuguseid muudatusi ühiskonnaelus tõi kaasa metallide kasutusele võtmine;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *kiviaeg*, *pronksiaeg*, *rauaaeg*, *varanduslik ebavõrdsus*, *sugukond*, *hõim*;
- teab, et Eesti esimesed asustusalad olid Pulli ja Kunda inimasula, ja näitab neid kaardil.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad:

Aeg ja ajaarvamine, muinas- ja vanaaja periodiseerimine. Ajalugu ja ajalooallikad, kuidas allikmaterjale tõlgendada. Muinasaja arengujärgud ja nende üldiseloostus, kiviaja inimese tegevusalad, põlluharimise algus, loomade kodustamine, käsitöö areng, metallide kasutuselevõtmine, Eesti muinasaja üldiseloostus: Pulli, Kunda.

Süvendavad/laiendavad teemad:

Inimasustuse teke ja levik, antropogenees. Taime- ja loomakasvatuse algus, esimeste põlluharijate ja karjakasvatajate asulad. Eesti ala vanim asustus: viimane jääaeg – Eesti ajaloo künnis, keskmise kiviaja Kunda kultuuri asulad, Kunda kultuuri asukad ja nende päritolu. Eesti nooremal kivialjal, varaneoliitikum ja savinõude valmistamine, kammkeraamika levik. Metalliaeg Eestis: ajajärgu üldiseloostus, viljelusmajanduse arenemine, vanimad põllud: Saha-Loo, Rebala, kindlustatud asulad, kivikirstkalmed.

Vanad Idamaad

Teema läbimisel õpilane:

- selgitab, miks, kus ja millal tekkisid vanaaja kõrgkultuurid, näitab kaardil Egiptust ja Mesopotaamiat;
- selgitab, milline oli vanaaja riiklik korraldus, kirjeldab vanaaja elulaadi ja religiooni Egiptuse ning Mesopotaamia näitel;
- tunneb vanaaja kultuuri- ja teadussaavutusi: meditsiin, matemaatika, astronoomia, kirjandus, kujutav kunst, Egiptuse püramiidid, Babülioni rippaiad; teab, et esimesed kirjasüsteemid olid kiilkiri ja hieroglüüfkiri;
- teab, et Iisraelis tekkis monoteistlik religioon, selgitab, mis on Vana Testament;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *tsivilisatsioon, linnriik, vaarao, muumia, sfinks, tempel, püramiid, preester*;
- teab, kes olid järgmised isikuid ja iseloostab nende tegevust: Thutmosis III, Ramses II, Tutanhamon, Hammurapi, Mooses, Taavet.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad:

Vanaaja sisu ja üldiseloostus: ajalised piirid, looduslikud olud. Vana-Egiptus: Egiptuse riigikorraldus. Thutmosis III, Ramses II, Tutanhamon, eluolu, religioon, kultuurisaavutused. Mesopotaamia: sumerite linnriigid, leiutised: ratas, potikeder, Hammurapi seadused, eluolu, religioon, kultuurisaavutused. Iisraeli ja Juuda riik, ainujumala usk, Vana Testament.

Süvendavad/laiendavad teemad:

Lähis-Ida kultuurivahendajad: hetiitide kultuurisild, Foiniikia meresõitjad ja tähestik, Pärsia impeerium. Vana-Ida kõrgkultuuride põhijooned ja koht maailma ajaloos. Vana-India: suurlinnad Induse ääres, aarjalaste sisserändamine, kastikord, India kultuur: usulised tõekspidamised, budism ja selle levik, kunst, kirjandus, arvutussüsteem, male. Vana-Hiina: riikide tekkimine, Hiina keisririigi algus, Hiina Hani dünastia ajal, Hiina kultuur, Hiina müür, Siiditee.

Vana-Kreeka

Teema läbimisel õpilane:

- näitab kaardil Kreetat, Kreekat, Balkani poolsaart, Ateenat, Spartat, riigi laienemist hellenismi perioodil;
- teab, et Vana-Kreeka tsivilisatsioon sai alguse Kreeta-Mükeene kultuurist;
- tunneb Vana-Kreeka ühiskonnakorraldust Ateena ja Sparta näitel ning võrdleb neid kirjelduse põhjal;
- kirjeldab Vana-Kreeka kultuuri ja eluolu iseloomulikke jooni järgmistes valdkondades: kirjandus, teater, religioon, kunst, sport;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *polis*, *rahvakoosolek*, *akropol*, *agoraa*, *türann*, *aristokraatia*, *demokraatia*, *kodanik*, *ori*, *eepos*, *olümpiamängud*, *teater*, *tragöödia*, *komöödia*, *skulptuur*, *Trooja sõda*, *hellenid*, *tähestik*;
- teab, kes olid Zeus, Herakles, Homeros, Herodotos, Perikles, Aleksander Suur.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad:

Vanim kõrgkultuur Euroopas: Kreeka loodus ja rahvastik, Kreeta ja Mükeene kultuur. Kreeka linnriigid: ühiskonnakorraldus ja kasvatus Ateenas ning Spartas, linnriikide nõrgenemine ja alistamine Makedooniale, Aleksander Suure sõjaretk ja maailmariigi tekkimine. Vana-Kreeka kultuur ja eluolu, kultuur ja religioon Hellase maailma ühedajana, olümpiamängud, religioon ja mütoloogia, Homerose kangelaseepika, ajalookirjutus: Herodotos, teater, kunst: arhitektuur (Ateena akropol), skulptuur, vaasimaal, hellenite igapäevaelu, hellenistlik kultuur, Vana-Kreeka kultuuri tähtsus.

Süvendavad/laiendavad teemad:

Vana-Kreeka kolonisatsioon: Kreeka kolooniad Vahemere ja Musta mere rannikul, kreeklased ja barbarid. Kreeka linnriikide kaubanduslikud ja kultuurisidemed kohalike hõimudega ning Kreeka-Pärsia sõjad, pärslaste vallutused Väike-Aasias, Maratoni, Termopüülide ja Salamise lahingud, Vana-Kreeka näitekirjandus, kõnekunst, filosoofia (Demokritos, Sokrates, Platon, Aristoteles), skulptorid (Pheidias, Myron), muud teadused. Maailmaimed

Vana-Rooma

Teema läbimisel õpilane:

- näitab kaardil Apenniini poolsaart, Vahemerd, Kartaagot, Roomat, Konstantinoopolit, Ida-Roomat ja Lääne-Roomat;
- teab Rooma riigi tekkelugu ning näitab kaardil Rooma riigi territooriumi ja selle laienemist;
- selgitab Rooma riigikorda eri aegadel;
- iseloomustab eluolu ja kultuuri Rooma riigis;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *vabariik*, *foorum*, *kapitoolium*, *Colosseum*, *patriits*, *plebei*, *konsul*, *senat*, *rahvatribuun*, *orjandus*, *amfiteater*, *gladiaator*, *leegion*, *kodusõda*, *kristlus*, *püübel*, *Rooma õigus*, *provint*, *Ida-Rooma*, *Lääne-Rooma*, *Kartaago*, *Konstantinoopol*, *ladina keel*;
- teab, kes olid järgmised isikuid ja iseloomustab nende tegevust: Romulus, Hannibal, Caesar, Augustus, Jeesus Kristus.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad:

Rooma riigi tekkimine: looduslikud olud, Rooma linna tekkimine, kuningad, vabariigi algus. Rooma vabariik: ühiskondlik korraldus, Rooma võimu laienemine Vahemere maades.

Hannibal. Kodusõjad Roomas. Caesar. Vabariigi lõpp. Rooma keisririik, ühiskondlik korraldus. Augustus. Rooma impeerium ja selle lõhenemine. Vana-Rooma kultuur ja eluolu: rahvas ja eluolu, Rooma kui impeeriumi keskus ja antiikaja suurlinn, kunst ja arhitektuur, avalikud mängud, Rooma õigus, ristiusu teke, Uus Testament.

Süvendavad/laiendavad teemad:

Etruskid: linnriigid, kultuur. Orjandus ja talupoegade laostumine, orjus Roomas ja Spartacuse ülestõus, vendade Gracchuste reformiliikumine. Suur rahvasterändamine ja Lääne-Rooma riigi lõpp. Vana-Rooma kultuur: kõnekunst ja kirjandus: Cicero, Caesar, Vergilius, teadus: Tacitus, usund, kultuuripärand, kreeka kultuuri mõju. Ristiusu levik Rooma riigis, Jeesus Kristuse elu, kristlaste suhted Rooma riigivõimuga.

7. klass

Maailm keskajal (476–1492)

Teema läbimisel õpilane:

- iseloomustab läänikorda, feodaalset hierarhiat, seisuslikku ühiskonda, naturaalmajandust, talupoegade ja feodaalide elulaadi, kiriku osa keskaja ühiskonnas kultuuripärandi säilitajana ja maailmapildi kujundajana; teab, kuhu tekkisid keskaegsed linnad; iseloomustab keskaegse linna eluolu;
- iseloomustab Frangi riigi osatähtsust varakeskaegses ühiskonnas ja Frangi riigi jagunemist;
- iseloomustab araabia kultuuri ja selle mõju Euroopale, näitab kaardil araablaste vallutusi;
- kirjeldab viikingite elu, nimetab ja näitab kaardil nende retkede põhisuundi;
- toob esile ristisõdade eesmärgid ja tulemused;
- nimetab Eesti muinasmaakondi ning suuremaid linnuseid, iseloomustab eestlaste eluolu muinasaja lõpul, Eesti ristiusustamist ja muistset vabadusvõitlust;
- teab, kuidas kujunes Bütsantsi riik ning tekkis Vana-Vene riik;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *paavst, patriarh, piiskop, preester, munk, nunn, senjäär, vasall, feodaal, pärisori, Inglise parlament, raad, tsunft, gild, Hansa Liit, Mõõgavendade Ordu, Liivi Ordu, romaani stiil, gooti stiil, koraan, mošee, Meka*;
- teab, kes olid järgmised isikud ja iseloomustab nende tegevust: Karl Suur, Justinianus I, Muhamed.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad:

Keskaja koht maailma ajaloos: keskaja ühiskonna üldiseloomustus, periodiseering, ühiskonnakorraldus, läänikord, eluolu ja maailmapilt. Kirik ja kultuur keskajal: ristiusu õpetuse alused, kiriku osa ühiskonnas, ristisõjad, keskaja ülikoolid ja teadus, romaani ja gooti stiil. Frangi riik: Frangi riigi teke, riik Karl Suure ajal, Frangi riigi jagunemine, kolm tuumikala: Itaalia, Prantsusmaa ja Saksamaa. Araablased: Araabia ühiskond, Muhamed. Islam, araabia kultuur ja selle mõju Euroopale. Bütsants: Bütsantsi tugevuse põhjused, Justinianus I. Vana-Vene riigi teke. Linnad ja kaubandus: linnade teke ja eluolu, hansakaubandus Põhja-Euroopas, tsunftikord, linnade valitsemine. Põhja-Euroopa ja Eesti: Skandinaavia eluviis ja ühiskond, viikingite retked. Eesti keskajal: eluolu muinasaja lõpus, muinasmaakonnad, muistne vabadusvõitlus ja ristiusustamine, ühiskonna struktuur. Valitsemine. Liivi ordu. Linnad. Keskaja ühiskond Saksamaa, Inglismaa ja Prantsusmaa

näitel: Saksa-Rooma keisririik, parlamendi kujunemine Inglismaal, Prantsusmaa ühendamine, eluolu keskajal.

Süvendavad/laiendavad teemad:

Keskaja ajaloo allikad: kroonikad ja ürikud. Keskaja probleem väljaspool Euroopat. Ristiusu kirik: ristiusu levik, kirikuinstitutsioonid, paavstivõimu tugevnemine, Innocentius III, ketserid ja inkvisitsioon, Ida-Lääne kiriku vastuolu, vaimulikud rüütliordud, eremiidid, Püha Antonius. Rüütli- ja talurahvakultuur. Karolingide renessanss. Araabia kalifaat. Ida-Rooma eriseisund barbarite ekspansiooni ajal, ristiusk Bütsantsis, Bütsantsi kultuuri- ja teadussaavutused, Bütsantsi võitlus naabritega. Ketserlikud liikumised. Muistsete skandinaavlaste maailmapilt ja jumalad, viikingid ja Ameerika avastamine. Jüriöö ülestõus. Keskaja lõpp Euroopas: Saksamaa killustatus, tugev kuningavõim Inglismaal, 100-aastane sõda.

Maailm varauusajal (1492–1600)

Teema läbimisel õpilane:

- teab, kuidas mõjutasid varauusaegset ühiskonda maadeavastused, tehnoloogia areng ja reformatsioon;
- iseloomustab Eesti arengut 16. sajandil, majanduse ja linnade arengut ning reformatsiooni mõju;
- seletab Liivi sõja põhjusi ja tagajärgi;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *maadeavastused, reformatsioon, protestandid, luteri usk, renessanss, humanism*;
- teab, kes olid järgmised isikud ja iseloomustab nende tegevust: Kolumbus, Martin Luther, Leonardo da Vinci.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad:

Ühiskond varauusajal: uue maailmapildi kujunemine, tehnoloogia areng, majanduslikud suhted, humanism, kujutav kunst, Leonardo da Vinci. Suured maadeavastused ja koloniaalvallutused: Indiasse viiva mereteede avastamine, Ameerika avastamine, esimene ümbermaailmareis, koloniaalvllutused, maadeavastuste tähendus Euroopale ja Euroopa mõju avastatud maades. Reformatsioon: reformatsioon Saksamaal ja Šveitsis. Martin Luther. Vastureformatsioon ja katoliku kiriku uuenemine, jesuiitide ordu, ususõjad Euroopas. Eesti 16. sajandil: reformatsioon, haldusjaotus ja linnad, Liivi sõja põhjused ja tagajärjed, jesuiidid Eestis.

8. klass

8. klassi lõpetaja õpitulemused

- mõistab eesti keele tähtsust rahvuskultuuris ning hea keeleoskuse vajalikkust;
- tuleb toime eesti kirjakeelega isiklikus ja avalikus elus ning edasi õppides; järgib

Maailm 1600–1815

Teema läbimisel õpilane:

- teab, mis muutused toimusid Rootsi ja Vene ajal Eesti võimukorralduses, talurahva elus, hariduses ja kultuuris ning mis olid Põhjasõja tagajärjed Eestile;
- iseloomustab valitsemiskorralduse muutusi uusajal: seisuslik riik, absolutism, valgustatud absolutism, parlamentarism;

- selgitab Prantsuse revolutsiooni ning Napoleoni reformide põhjusi, tagajärgi ja mõju;
- toob esile ühiskonna ümberkorraldamise võimalusi reformide ja revolutsiooni teel ning saab aru, mille poolest need erinevad;
- teab, mis muutused toimusid Euroopa poliitilisel kaardil Vestfaali rahu ning Viini kongressi tulemusena, ning näitab neid kaardil;
- teab, kuidas tekkisid Ameerika Ühendriigid, ja iseloomustab Ameerika Ühendriikide riigikorraldust;
- iseloomustab baroki ja klassitsismi põhijooni;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *valgustus*, *reform*, *revolutsioon*, *restauratsioon*, *absolutism*, *parlamentarism*;
- teab, kes olid järgmised isikud ja iseloomustab nende tegevust: Napoleon, Louis XIV, Peeter I, Voltaire.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad:

Uusaja ühiskonna põhijooned Euroopas: absolutismi kujunemine, Louis XIV, valgustusfilosoofia, Inglise kodusõda ja restauratsioon, Inglismaa ja Prantsusmaa, 18. sajandi valgustatud absolutism Preisimaa näitel, Friedrich II. Eesti Rootsi ja Vene riigi koosseis: valitsemine: keskvõim ja aadli omavalitsus, Balti erikord, Põhjasõda, Peeter I, Eesti talurahvas 17. ja 18. sajandil, muutused majanduses ja poliitikas, vaimuelu (religioon, haridus, kirjasõna). USA iseseisvumine: Iseseisvussõda, USA riiklik korraldus. Prantsuse revolutsioon ja Napoleoni ajastu: Prantsuse revolutsiooni põhjused ja kulg, jakobiinide diktatuur, Napoleoni keisririik ja reformid, revolutsiooni mõju eluolule ja kultuurile, Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni sõdade tähtsus Euroopa ajaloos. Kultuur: barokk, klassitsism.

Süvendavad/laiendavad teemad:

Valgustatud absolutism Venemaa näitel (Katarina II), Joseph II ja Austria. Euroopa 17. ja 18. sajandi sõdades. Eesti 17.-18. sajandil: halduskorraldus, keskvõimu tugevnemine Karl XI ja Katarina II ajal, teised rahvusrühmad Eestis. Inglise kolooniad Põhja-Ameerikas. Napoleoni aeg: koalitsioonisõjad ning 1812. aasta Vene-Prantsuse sõda.

Maailm 1815–1918

Teema läbimisel õpilane:

- näitab kaardil Esimeses maailmasõjas osalenud riikide liite;
- iseloomustab rahvuslikku liikumist Eestis ja Euroopas;
- selgitab Eesti iseseisvumist;
- teab Esimese maailmasõja põhjusi ja tagajärgi;
- iseloomustab 19. sajandi ja 20. sajandi alguse peamisi kultuurisaavutusi;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *rahvusriik*, *monopol*, *linnastumine*, *rahvuslik liikumine*, *venestamine*, *autonoomia*, *Antant*, *Kolmikliit*, *liberalism*, *konservatism*, *sotsialism*.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad:

Industriaalühiskonna kujunemine: tööstuslik pööre, vabrikutootmine, linnastumine, industriaalühiskonna sotsiaalne pale, 19. sajandi poliitilised õpetused. Rahvuslus ja rahvusriigid: rahvusluse tõus Euroopas, rahvusriigi loomine Saksamaa näitel, Saksa keisririik.

Eesti 19. sajandil ja 20. sajandi algul : Vene impeeriumi äärealade poliitika, talurahvaseadused, rahvuslik ärkamine, selle eeldused, liidrid ja üritused, venestusaeg, 1905. aasta revolutsiooni tagajärjed. Esimene maailmasõda: uue jõudude vahekorra kujunemine Euroopas, sõja põhjused, kulg ja tagajärjed, Compiègne'i vaherahu, 1917. aasta revolutsioonid Venemaal ja Eestis maailmasõja mõju Eestile, Eesti iseseisvumine: autonoomiast Vabadussõjani. Kultuur 19. sajandil ja 20. sajandi algul: eluolu, ajakirjandus, seltsiliikumine.

Süvendavad/laiendavad teemad:

Tehnilised leiutised 18. – 19. saj. Uusaja majandusõpetused. Koloniaalimpeeriumide rajamine. Maailmamajanduse kujunemine. Rahvuslik vabadusliikumine Itaalias. Põhja-Ameerika 19. sajandil. Inglismaa ja Prantsusmaa 19. sajandil. Venemaa 19. sajandil. Eesti 19. saj.: usuvahetusliikumine ja väljarändamine, seltsiliikumine. Kultuur 19. sajandil ja 20. sajandi algul: kunst, muusika, teater, kirjandus, teadus ja tehnika.

9. klass

Maailm kahe maailmasõja vahel 1918–1939

Teema läbimisel õpilane:

- näitab kaardil Esimese maailmasõja järel toimunud muutusi (Versailles´ süsteem);
- toob esile rahvusvahelise olukorra teravnemise põhjusi 1930. aastail;
- iseloomustab ning võrdleb demokraatlikku ja diktatuurset ühiskonda;
- iseloomustab ning võrdleb Eesti Vabariigi arengut demokraatliku parlamentarismi aastail ja vaikival ajastul;
- iseloomustab kultuuri arengut ja eluolu Eesti Vabariigis ning maailmas, nimetab uusi kultuurinähtusi ja tähtsamaid kultuurisaavutusi;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *demokraatia, diktatuur, autoritarism, totalitarism, ideoloogia, fašism, kommunism, natsionaalsotsialism, repressioon, Rahvaste Liit, Versailles` süsteem, vaikiv ajastu, parlamentarism, Tartu rahu*;
- teab, kes olid järgmised isikud ja iseloomustab nende tegevust: Jossif Stalin, Benito Mussolini, Adolf Hitler, Franklin Delano Roosevelt, Konstantin Päts ja Jaan Tõnisson;

Õppesisu

Kohustuslikud teemad:

Rahvusvaheline olukord: Pariisi rahukonverents, poliitiline kaart pärast Esimest maailmasõda, Rahvasteliidu tegevus ja mõju, sõjakollete kujunemine Aasias ja Euroopas. Maailmamajandus: ülemaailmse majanduskriisi põhjused, olemus ja tagajärjed. Demokraatia ja diktatuurid 1920.–1930. aastail: demokraatia ja diktatuuri põhjooned, demokraatia Ameerika Ühendriikide näitel, autoritarism Itaalia näitel, totalitarism NSV Liidu ja Saksamaa näitel. Eesti Vabariik: Vabadussõda, Asutav Kogu: maareform ja põhiseadus, demokraatliku parlamentarismi aastad, vaikiv ajastu, majandus, kultuur ja eluolu, välispoliitika. Kultuur ja eluolu kahe maailmasõja vahel: uued kultuurinähtused, teadus, tehnika areng: aatomiuringud, auto ja lennuk, raadio, kino ja film, kirjandus ja kunst, uued propagandavahendid.

Süvendavad/laiendavad teemad:

Rahvusvahelised suhted 1930. aastail: Saksamaa taasrelvastumine, Berliini-Rooma telg, Antikominterni pakt, kodusõda Hispaanias. Majanduskriisi mõju erinevatele riikidele. Demokraatia laienemine, demokraatlikud ja mittedemokraatlikud liikumised, demokraatia Suurbritannia ja Prantsusmaa näitel. Diktatuuririikide vägivallopoliitika: näljahäda Ukrainas, repressioonid, rassipoliitika Saksamaal. Eesti Vabariik: 1. detsember 1924, Eesti Vabariigi poliitikud K. Päts, J. Tõnisson, A. Larka, J. Laidoner, J. Poska, Eesti Vabariigi põhiseadused, Balti Liit. Kultuur ja eluolu kahe maailmasõja vahel: mood, muusika, tants, kirjandus ja kunst, naine ja ühiskondlik elu, propaganda.

Teine maailmasõda 1939–1945

Teema läbimisel õpilane:

- näitab kaardil Teise maailmasõja sõjategevust Idarindel, Läänerindel, Vaiksel ookeanil ja Põhja-Aafrikas ning muudatusi Teise maailmasõja järel;
- iseloomustab, milline oli rahvusvaheline olukord Teise maailmasõja eel, ja toob esile Teise maailmasõja puhkemise põhjusi;
- selgitab MRP ja baaside lepingu tähtsust Eesti ajaloos;
- iseloomustab Eesti Vabariigi iseseisvuse kaotamist;
- teab, millal algas ja lõppes Teine maailmasõda, toob esile Teise maailmasõja tulemused ning tagajärjed;
- teab, mis riigid tegutsesid koostöös Saksamaaga ja mis riikidest moodustus Hitleri-vastane koalitsioon;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *MRP*, *holokaust*, *küüditamine*, *baaside leping*, *okupatsioon*, *Atlandi Harta*, *ÜRO*.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad

Rahvusvaheline olukord: lääneriikide järeleandmised Saksamaale. München. MRP. Sõjategevuse üldiseloomustus: sõja algus ja lõpp, sõdivad pooled, rinded, holokaust, ÜRO asutamine. Eesti Teise maailmasõja ajal: baaside ajastu, iseseisvuse kaotamine, juuniküüditamine, sõjategevus Eesti territooriumil, Nõukogude ja Saksa okupatsioonid.

Süvendavad/laiendavad teemad

Lepituspoliitika/rahustamispoliitika ja selle mõju. Anschluss. Teine maailmasõda: Saksamaa ja NSV Liidu kallaletung Poolale. Katõn. Talvesõda. Sõjategevus Euroopas ja NSV Liidu territooriumil. Saksamaa ja Jaapani kapituleerumine. Tuumarelva kasutamine USA poolt. Hitleri-vastase koalitsiooni kujunemine, Atlandi Harta, Ühinenud Rahvaste deklaratsioon. Teherani, Jalta ja Potsdami konverentsid. F. D. Roosevelt, J. Stalin, W. Churchill. Eestlased Saksa ja Nõukogude sõjaväes, soomepoisid, iseseisvuse taastamise katse, massiline pagemine Eestist.

Maailm pärast Teist maailmasõda 1945–2000

Teema läbimisel õpilane:

- iseloomustab külma sõja kujunemist ja olemust, toob esile selle avaldumise valdkonnad ja vormid;
- näitab kaardil olulisemaid külma sõja aegseid kriisikoldeid ja muutusi maailma poliitilisel kaardil 1990. aastail;
- iseloomustab tööstusriikide arengut USA ja Saksamaa Liitvabariigi näitel;
- iseloomustab kommunistlikku ühiskonda NSV Liidu näitel ning Eesti arengut NSV Liidu koosseisus;

- toob esile kommunistliku süsteemi kokkuvarisemise põhjused ja tagajärjed;
- analüüsib Eesti iseseisvumise taastamist ja Eesti Vabariigi arengut;
- iseloomustab kultuuri ja eluolu 20. sajandil;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *perestroika*, *glasnost*, *külm sõda*, *kriisikolle*, *kollektiviseerimine*, *industrialiseerimine*, *plaanimajandus*, *massirepressioon*, *Atlandi Harta*, *Euroopa Liit*, *NATO*, *Balti kett*, *laulev revolutsioon*;
- teab, kes olid järgmised isikud, ja iseloomustab nende tegevust: Mihhail Gorbatšov, Boris Jeltsin, Arnold Rüütel, Lennart Meri, Edgar Savisaar, Mart Laar.

Õppesisu

Kohustuslikud teemad

Külm sõda: külma sõja põhijooned ja avaldumisvormid, kahepooluselise maailma kujunemine: Trumani doktriin, Marshalli plaan, Berliini blokaad ja Saksamaa lõhestamine, kriisid ja sõjad: Kuuba kriis, Berliini müür, Vietnami sõda. Läänemaailm USA ja Saksamaa Liitvabariigi näitel USA ühiskond: sisepoliitika, ühiskondlikud liikumised, välispoliitika, Saksamaa Liitvabariigi majanduse areng. Ida- ja Lääne-Saksamaa suhted. Kommunistlikud riigid: kommunistliku süsteemi teke, kommunistlike riikide poliitika ja majanduse iseloomulikud jooned. NSV Liit: stalinism, sula, stagnatsioon. Eesti Nõukogude okupatsiooni all. piiride muutumine, repressioonid, kollektiviseerimine, industrialiseerimine, poliitiline juhtimine, kultuur ja eluolu. Kommunistliku süsteemi lagunemine: perestroika ja glasnost, M. Gorbatšov, B. Jeltsin, Saksamaa ühinemine. Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamine: Laulev revolutsioon, Balti kett, põhiseadusliku korra taastamine. Maailm 1990. aastail: üldülevaade, Euroopa Liidu laienemine, NATO laienemine, uued vastasseisud. Kultuur ja eluolu 20. sajandi teisel poolel: teaduse ja tehnika areng: aatomiuuringud, infotehnoloogia, massikultuur, naine ja ühiskondlik elu, muutused mentaliteedis.

Süvendavad/laiendavad teemad

NATO moodustamine, Korea sõda, 1956. aasta ülestõus Ungaris, Praha kevad 1968. aastal, Suessi kriis, Berliini kriis pingelõdvendus. Koloniaalsüsteemi lagunemine: uute sõltumatute riikide tekkimine, iseseisvumisjärgsed arengusuunad ja probleemid, J. Kennedy, R. Reagan, Vietnami sõja mõju, K. Adenauer, W. Brandt, uus idapoliitika, sotsiaalne turumajandus, Euroopa Ühenduse rajamine, laienemine ja areng. Hiina RV: Mao Zedong, kommunistlikud ümberkujundused, HRV välissuhted, liberaliseerimine, Deng Xiaoping. VLO, VMN, sotsialismimaad Euroopas, „Solidaarsus” Poolas. EKP KK VIII pleenum, vastupanuliikumine, Välis-Eesti. Riigipöördekatse NSV Liidus, VLO ja VMNi lagunemine, Berliini müüri langemine, Läti ja Leedu iseseisvuse taastamine. ENSV-st saab EV: fosforiidikampaania, IME, Eesti Muinsuskaitse Selts, Rahvarinde moodustamine, suveräänsusdeklaratsioon, Eesti Vabariigi kodanike komiteede liikumine, Põhiseaduse Assamblee moodustamine, rahareform, võõrvägede väljaviimine. ÜRO ülesanded ja põhitegevus nüüdismaailmas, maailmamajandus pärast II maailmasõda, Rahvusvaheline Valuutafond, Maailmapank. Globaalprobleemid. 20. saj. II poole kirjandus ja kunst, kino ja film ning muusika.

Ajalugu gümnaasiumis

Gümnaasiumi ajalooõpetusega taotletakse, et õpilane:

- 1) tunneb huvi mineviku vastu ja teadvustab enda võimalusi mineviku uurijana ning ajaloos osalejana, määratleb end oma rahva ja Eesti ühiskonna liikmena, eurooplasena ning maailmakodanikuna;
- 2) tunneb ajalugu ajastule omaste sündmuste, protsesside, vaimulaadi ja isikute kaudu;
- 3) mõistab ajaloosündmuste ning -protsesside põhjuse-tagajärje, sarnasuse-erinevuse ja järjepidevuse olemust ning erineva tõlgendamise põhjusi, arvestab oma seisukohti kujundades ajastu konteksti;
- 4) väärtustab kultuurilist mitmekesisust ning mõistab seda ühiskonna rikkuse ja arengu eeldusena, teadvustab oma võimalusi kultuuripärandi säilitajana ning edasikandjana;
- 5) leiab ja analüüsib kriitiliselt ajalooteavet sisaldavat infot, hindab allikate usaldusväärsust ning kasutab erinevaid teabeallikaid eesmärgipäraselt;
- 6) mõistab ning tunnustab inimeste, vaadete ja olukordade erinevusi, kujundab ning põhjendab oma seisukohta, analüüsib ja hindab oma tegevust ning näeb ja korrigeerib oma eksimusi;
- 7) teab ja kasutab kontekstis ajaloo põhimõisteid ning eristab ajaloo fakti tõlgendusest ja arvamusest;
- 8) tunneb ning kasutab erinevaid õpivõtteid, tekstiliike, infokanaleid ja IKT vahendeid, väljendab oma teadmisi ning oskusi suuliselt ja kirjalikult ning kaitseb argumenteeritult oma seisukohta;
- 9) teab ainevaldkonnaga seotud erialasid, mõistab seoseid ainevaldkonnaga seotud teadmiste ja tööturu võimaluste vahel ja analüüsib enda ainealaseid teadmisi ja oskusi haridustee kavandamisel.

Gümnaasiumi lõpetaja:

- 1) tunneb ajalooliste ajastute iseloomulikke tunnuseid ja vaimulaadi, Eesti ajaloo seoseid Euroopa ja maailma ajaloo, mõistab ajaloolise arengu järjepidevust ning ajaloosündmuste ja -protsesside erineva tõlgendamise põhjusi;
- 2) tunneb maailma olulisemaid kultuurisaavutusi ja mõistab kultuuri järjepidevust, väärtustab kultuurilist mitmekesisust, teadvustab kultuuri rolli enesemääratlemises ning oma rolli kultuuri kandjana ja kultuuripärandi säilitajana;
- 3) võrdleb ning analüüsib poliitilisi, ühiskondlikke, olmelisi ja/või kultuurilisi arengusuundi ja probleeme, kirjeldab ideoloogiliste ning tehnoloogiliste muutuste mõju inimeste eluviisile ja väärtushinnangutele, võrdleb suurriikide mõju maailma majandusele ning poliitikale eri ajastutel, analüüsib riikidevahelist koostööd ja konfliktide lahendamise viise;
- 4) leiab, selekteerib, refereerib ja analüüsib kriitiliselt infot, erinevaid teabeallikaid, sh ajalookaarte ja seisukohti, hindab allika või käsitluse usaldusväärsust, eristab fakti arvamusest; selgitab sündmuste või protsesside erineva tõlgendamise põhjuseid;
- 5) kasutab ajaloolist sõnavara, erinevaid õpivõtteid, korrigeerib oma eksimusi, koostab referaate ja uurimusi, kirjutab arutlusi, osaleb diskussioonis, töötab kaardiga, väljendab oma teadmisi ja oskusi suuliselt ja kirjalikult ning kasutab IKT vahendeid;
- 6) suudab rekonstrueerida minevikus elanud inimeste elu, vaadeldes maailma nende pilgu läbi ning võttes arvesse ajastu eripära.

10. klass

I kursus „Üldajalugu“

Antiikaeg

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- mõistab riigi, kultuuri ja ühiskonna olemuslikku seost antiikaja näidete põhjal;
- selgitab antiiktsivilisatsioonide tähtsust maailma ajaloos antiikaja näidete põhjal ning mõistab antiigipärandi olulisust tänapäeval;
- tunneb ning võrdleb demokraatliku ja aristokraatliku linnriigi, Rooma vabariigi ja keisririigi toimimise põhimõtteid;
- iseloomustab religiooni ja mütoloogia osa antiikaja inimese maailmapildis ning kristluse tekkelugu ja kujunemist riigiusuks;
- iseloomustab näidete abil antiikkultuuri saavutusi, toob esile seosed antiikkultuuri ja Euroopa kultuuri kujunemise vahel, töötab ajastut iseloomustavate allikatega ning hindab neid kriitiliselt;
- näitab kaardil Kreeka linnriike ja hellenistliku kultuuri levikuala ning Rooma riigi laienemist;
- teab, kes olid Homeros, Herodotos, Sokrates, Platon, Aristoteles, Perikles, Aleksander Suur, Romulus, Caesar, Augustus, Constantinus Suur, Jeesus ja Paulus, ning iseloomustab nende tegevust;
- teab ja kasutab kontekstis mõisteid *polis*, *aristokraatia*, *türannia*, *demokraatia*, *hellen*, *barbar*, *kodanik*, *senat*, *konsul*, *vabariik*, *keisririik*, *patriits*, *plebei*, *Piibel*, *Vana Testament*, *Uus Testament*, *Rooma õigus*.

Õppesisu

Kreeka linnriigid: valitsemine, kodanikkond, eluolu. Sparta ja Ateena. Hellenid ja barbarid: hellenite kasvatus, haridus ja igapäevaelu. Kreeka kultuur: mütoloogia ja religioon. Homerose eeposed. Ajalookirjutuse algus. Kõnekunst. Teater. Filosoofia: Sokrates, Platon, Aristoteles. Olümpiamängud.

Makedoonia tõus ja hellenism: Aleksander Suur. Rooma riigi teke. Rooma vabariik ja selle korraldus. Rooma tõus suurriigiks: armee. Caesar. Keisrivõimu kehtestamine: Augustus. Lääne-Rooma ja Ida-Rooma. Rooma ühiskond ja eluolu: perekond, kasvatus ja haridus. Rooma õigus. Rooma kui antiikaja suurlinn. Ehituskunst.

Religioon: ristiusu teke ja levik ning tõus riigiusuks.

Antiiktsivilisatsioonide saavutused ja tähtsus maailma ajaloos.

Keskaeg

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- mõistab riigi, kultuuri ja ühiskonna olemuslikku seost keskaja kontekstis;
- iseloomustab keskaja ühiskonda ja eluolu ning analüüsib kriitiliselt keskaja erinevaid teabeallikaid;
- iseloomustab kiriku osa keskaja ühiskonnas ja kultuuris ning inimeste mõttemaailma kujundajana;
- teab linnade tekkimise põhjusi ja iseloomustab, kuidas funktsioneeris linnaühiskond;
- iseloomustab islami teket ja levikut ning väärtustab islami kultuuripärandit;

- teab ristsõdade põhjusi ja tulemusi ning mõju kultuurile ja väärtushinnangutele;
- iseloomustab keskaegsete ülikoolide tegevust;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *kirik, klooster, vaimulikud ordud, ketserlus, inkvisitsioon, ristsõjad, läänikord, naturaalmajandus, raad, tsunft, gild, Hansa Liit, skolastika, koraan*;
- teab, kes olid Muhamed, Karl Suur, Innocentius III ja Aquino Thomas, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Rahvasterändamine ja Lääne-Rooma riigi langus. Frangi riik: Karl Suur. Lääne-Euroopa riikide teke. Ühiskond ja eluolu: läänikord. Feodaalide ja talurahva eluolu. Rüütlikultuur. Linnaühiskond: kaubandus, käsitöö, valitsemine.

Islami teke ja levik: Muhamed. Koraan.

Ilmalik võim ja vaimulik autoriteet: keisrivõim ja paavstlus. Religiooni dominantsus. Vaimulikud ordud. Ketserlus. Ristsõjad. Ülikoolid ja skolastika.

Uusaeg

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- mõistab riigi, kultuuri ja ühiskonna olemusliku seose ning väärtushinnangute muutumist uusajal;
- iseloomustab uut maailmapilti ning selgitab renessansi, maadeavastuste ja reformatsiooni osa selle kujunemisel; analüüsib kriitiliselt erinevaid teabeallikaid;
- teab, mis mõju avaldasid Prantsuse revolutsioon ja Napoleoni reformid Euroopale;
- iseloomustab industriaalühiskonda ning analüüsib selle mõju inimeste igapäevaelule;
- näitab ja analüüsib uusajal toimunud muutusi Euroopa poliitilisel kaardil;
- tunneb teaduse ja tehnika arengu põhijooni ning tähtsamaid saavutusi uusajal;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *renessanss, humanism, reformatsioon, absolutism, parlamentarism, valgustus, revolutsioon, reform, kapitalism, kolonialism, monopol, urbaniseerumine, sotsialism*;
- teab, kes olid Leonardo da Vinci, Christoph Kolumbus, Fernão de Magalhães, Martin Luther, Louis XIV, Voltaire, George Washington, Napoleon, Karl Marx ja Otto von Bismarck, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Uue maailmapildi kujunemine: renessanss ja humanism, maadeavastuste mõjud ja tagajärjed, reformatsioon ja vastureformatsioon. Absolutism ja parlamentarism: poliitiline kaart uusaja alguses. Absolutism Prantsusmaal, parlamentarismi kujunemine ja kindlustumine Inglismaal. Ameerika Ühendriikide iseseisvumine. Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni sõdade mõju Euroopale: valgustus. Prantsuse revolutsioon ja Napoleoni sõjad, nende mõju Euroopale. Viini kongress. Rahvusluse tõus ja rahvusriikide teke. Industriaalühiskond: tööstuslik pööre, industriaalühiskonna iseloomulikud tunnused, masstootmine ja monopolid. Maailmamajandus, teaduse ja tehnoloogia areng uusajal.

II kursus „Eesti ajalugu I (kuni 16. ja 17. sajandi vahetuseni)“

Esiaeg

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- teab ja iseloomustab tähtsamaid Eesti esiaja perioode inimeste tegevusalade ning eluolu muutuste alusel; tõlgendab muististe alusel inimeste eluolu ja ühiskondlikku korraldust ning uskumusi ja vaimulaadi;
- iseloomustab esiaja eestlaste suhteid naaberrahvastega ning vastastikuseid mõjutusi;
- iseloomustab Eesti halduskorraldust ja majanduslikku arengut esiaja lõpul;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisted *arheoloogiline kultuur, muistis, muinaslinnus, kalme, maakond, kihelkond, malev, animism*.

Õppesisu

Antropogeneesi põhijärgud. Inimasustuse levik maailmas. Jääaeg ja selle taandumine. Inimasutuse algus Euraasia põhjaosas. Tähtsamad arheoloogilised kultuurid. Muinasaja allikad ja nende uurimine. Kiviaja kultuurid Eestis: Kunda kultuur, kammkeraamika kultuur, nöörkeraamika ehk venekirveste kultuur – elanike peamised tegevusalad ning kultuuri iseloomustavad muistised.

Metalliaeg. Pronksiaeg. Asva kultuur. Rauaaeg. Põlispõllundus, kalmed, linnused. Eesti esiaja lõpul. Suhted naabritega: idaslaavlased, balti hõimud, viikingid. Rahvusvaheliste kaubateede kujunemine ja Eesti.

Eesti ühiskond esiaja lõpul: sotsiaalne kihistumine. Maakonnad ja kihelkonnad. Linnused. Külad ja elamud.

Muinasusund ja ristiusu levik Eestis. Muinasusundi seos loodusega. Vanimad teated ristiusu levikust Eestis.

Keskaeg

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib Balti risticõja põhjusi, käiku ja tulemusi erinevate osaliste vaatenurgast;
- tunneb muutusi Vana-Liivimaa riiklikus korralduses ja poliitilisel kaardil; iseloomustab suhteid naaberriikidega;
- analüüsib Jüriöö ülestõusu tähtsust ja tähendust ajaloolise narratiivina;
- iseloomustab Eesti keskaja ühiskonda: läänikord, talurahva õiguslik seisund ja majanduslik olukord, käsitöö ja kaubandus, eluolu linnades; loob seoseid Eesti ja Euroopa ajaloo vahel keskajal;
- iseloomustab Eesti keskaja kultuuri põhijooni ning mõistab ristiusu mõju Eesti kultuurile, vaimuelule ja väärtushinnangute muutumisele; mõistab kultuurilist järjepidevust;
- analüüsib kriitiliselt keskaja kroonikaid ja teisi teabetekste;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *Vana-Liivimaa, Liivi Ordu, vasallkond, mõis, teoorjus, sunnismaisus, adramaa*;
- teab, kes olid Lembitu, Kaupo, piiskop Albert ja kroonik Henrik, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Paavsti võim ja hegemonistlikud taotlused: risticõdade põhjused ja peasuunad. Läänemere maade ristiusustamine. Keskaegne kolonisatsioon. Lääne-Euroopa ühiskonna eeskujud Eesti keskaja ühiskonna kujunemisel.

Muistne vabadusvõitlus: Balti ristisõdade põhjused. Muistse vabadusvõitluse käik. Eestlaste lüüasaamise põhjused ja tagajärjed. Henriku Liivimaa kroonika ajalooallikana. Vana-Liivimaa riigid: riiklik korraldus ja poliitiline kaart. Seisused. Maapäev. Vana-Liivimaa riikide omavahelised suhted ja suhted naabritega. Jüriöö ülestõus, selle põhjused ja tagajärjed. Keskaja ühiskond Eestis: läänikorraldus. Mõisate rajamine. Sunnismaisuse ja teoorjuse kujunemine. Keskaegsed linnad Eestis: linnade valitsemine. Käsitöö, kaubandus, Hansa Liit. Gildid ja tsunftid. Eluolu linnas. Kirik ja kultuur: vaimulikud ordud ja kloostrid. Arhitektuur.

Ülemineku-aeg keskajast uusaega

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- iseloomustab rahvusvahelisi suhteid Läänemere piirkonnas 16. sajandil; võrdleb suurriikide mõju Läänemere piirkonnas 16. sajandil;
- selgitab Liivi sõja eellugu, käiku ja tulemusi; analüüsib ning hindab allikate alusel sõja osaliste tegevust;
- teab muutusi riiklikus korralduses ja poliitilisel kaardil sõdade ajal;
- iseloomustab reformatsiooni mõju ja tähtsust eesti kultuuriloos; analüüsib muutusi mentaliteedis ning vaimuelus;
- teab, kes olid Balthasar Russow, Ivan IV ja Wolter von Plettenberg, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Tugeva keskvõimuga riikide kujunemine Läänemere regioonis. Reformatsioon Eestis: haridusolud. Eestikeelse trükisõna algus. Liivi sõda: Vana-Liivimaa asend Läänemere regioonis. Liivi sõja eellugu, käik ja tulemused. Eesti kolme kuningriigi valduses: riiklik korraldus ja poliitiline kaart. Vastureformatsioon. Kultuuri areng: Balthasar Russowi kroonika ajalooallikana. Reformatsiooni ja vastureformatsiooni mõju vaimuelule.

11. klass

III kursus „Eesti ajalugu II (kuni 19. sajandi lõpuni)”

Rootsi aeg

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- teab, kuidas toimus Rootsi võimu järkjärguline kehtestamine kogu Eesti alal;
- iseloomustab Rootsi poliitikat Eesti- ja Liivimaal ning annab sellele allikate ja teabetekestide põhjal hinnangu; hindab allikate usaldusväärsust;
- iseloomustab talurahva õigusliku ja majandusliku olukorra muutumist Rootsi ajal;
- mõistab luterluse mõju ja Rootsi aja tähtsust eesti kultuuri ja hariduse arengus, ajaloos ning tänapäeval;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *rüütelkond*, *reduktsioon*, *vakuraamat*, *piiblikonverentsid*, *Vastne Testament*, *Academia Gustaviana*;
- teab, kes olid Bengt Gottfried Forselius, Gustav II Adolf, Johan Skytte ja Karl XI, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Rootsi suurriigi ajastu. Rootsi keskvoim ja baltisaksa aadel. Majanduslik areng: talurahva õiguslik seisund ja majanduslik olukord. Reduktsioon ja selle tulemused. Manufaktuuride teke. Kaubandus.

Vaimuelu ja kultuur: luterlus riigiusuna. Esimesed gümnaasiumid. Ülikooli asutamine Tartus. Rahvaharidus. Eestikeelse kirjasõna levik.

Eesti 18. sajandil

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- selgitab Põhjasõja põhjusi, tulemusi ja mõju;
- iseloomustab Balti erikorda ning selle mõju Eesti arengule;
- analüüsib allikate ja teabetekstide alusel talurahva majandusliku olukorra ning õigusliku seisundi muutumist;
- analüüsib rahvastikuprotsesse mõjutanud tingimusi;
- analüüsib Euroopa valgustusideede mõju eesti vaimuelule;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *Balti erikord*, *restitutsioon*, *asehalduskord*, *vennastekogud*;
- teab, kes olid Karl XII, Peeter I, Katariina II, Anton Thor Helle ja August Wilhelm Hupel, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Venemaa euroopastumine 18. sajandil. Katariina II valgustatud absolutism. Põhjasõda: Põhjasõja põhjused, käik ja tulemused. Rahvastikuprotsessid Eestis 16.–18. sajandil. Sõdade, haiguste, olmetingimuste ja näljahädade mõju rahvastikule. Balti erikord: Vene keskvoim ja baltisaksa seisuslik omavalitsus. Talurahva õiguslik seisund ja majanduslik olukord. Asehalduskord. Vaimuelu 18. sajandil: baltisaksa kultuur ja talurahvakultuur. Rahvaharidus. Pietism ja valgustus.

Eesti 19. sajandil ja 20. sajandi algul

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- teab, kuidas muutus talurahva õiguslik seisund ja majanduslik olukord, ning selgitab majandusprotsesside ja talurahvaseaduste seoseid;
- mõistab ärkamisaja tähendust ja tähtsust ning selle mõju kodanikuühiskonna kujunemisele Eesti ajaloos;
- iseloomustab rahvusliku liikumise eeldusi ja seoseid Euroopaga;
- teab, millised olid tähtsamad rahvusliku liikumise ettevõtmised ning kes olid rahvusliku liikumise eestvedajad; analüüsib allikate alusel rahvusliku liikumise ettevõtmisi ja ideid;
- iseloomustab muutusi Eesti ühiskonnas ja ühiskondlik-poliitilise mõtte arengut 19. sajandi lõpul ning loob seoseid omariikluse kujunemisega;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *estofiil*, *ärkamisaeg*, *rahvuslik liikumine*, *venestamine*, *Aleksandrikool*;
- teab, kes olid Karl Ernst von Baer, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Johann Voldemar Jannsen, Jakob Hurt, Carl Robert Jakobson, Lydia Koidula ja Jaan Tõnisson, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Moderniseeruv Euroopa: industriaalühiskonna kujunemine, rahvuslik liikumine. Venemaa 19. sajandil ja 20. sajandi algul. Talurahva vabanemine: pärisorjuse kaotamine Eestis. Talurahva omavalitsuse kujunemine. Talude päriseksostmine. Usuvahetusliikumine. Tööstuse areng. Erinevused Põhja- ja Lõuna-Eesti arengus. Ärkamisaeg: Eelärkamisaeg. Estofiilid. Tartu ülikool 19. sajandil. Estofiilid. Eesti haritlaskonna kujunemise algus. Seltsiliikumine. Tähtsamad rahvusliku liikumise ettevõtmised ja nende eestvedajad, erimeelsused eesmärkide saavutamisel.

Moderniseeruv Eesti: majanduse areng. Raudteede ehitamine, selle mõju majanduslikule ja sotsiaalsele arengule. Suurtööstuse kujunemine. Põllumajanduse areng. Talurahva kihistumine. Ülevenemaaliste seaduste laienemine Eestile. Venestusaja mõju haridusele, kultuurile ja rahvuslikule liikumisele. Rahvusliku professionaalse kultuuri kujunemine. Uus rahvuslik tõus. Poliitilised rühmitused Eestis. 1905. aasta sündmused ja nende mõju ühiskonnale.

IV kursus „Lähiajalugu I – Eesti ja maailm 20. sajandi esimesel poolel“

Maailm Esimese maailmasõja eel

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- iseloomustab suurriikide arenguhooni ja rolli muutumist rahvusvahelistes suhetes;
- teab suurriikide sõjalis-poliitilisi blokke ning analüüsib Antanti ja Kolmikliidu taotlusi;
- tunneb maailma poliitilist kaarti enne Esimest maailmasõda: näitab kaardil suurriikide sõjalistesse blokkidesse kuuluvaid riike, koloniaalimpeeriume;
- iseloomustab maailma majanduse arenguhooni; analüüsib teaduse ja tehnika mõju;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *imperialism, monopol, Antant, Kolmikliit*.

Õppesisu

Suurriikide arenguhooni: poliitiliste süsteemide erinevused, Venemaa. Maailma majandus: teadusrevolutsioon, monopolid, kapitali eksport, vabaturumajandus ja protektsionism. Suurriikide liidud: kujunemise põhjused ja tagajärjed.

Esimene maailmasõda

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib Esimese maailmasõja põhjusi ning sõdivate poolte taotlusi;
- analüüsib Esimese maailmasõja tagajärgi ja mõju maailma arengule;
- analüüsib Eesti omariikluse saavutamise eeldusi ja protsessi;
- teab Eesti Vabadussõja sündmusi ning kirjeldab sõja käiku kaardi alusel;
- mõistab Vabadussõja ja Tartu rahu tähendust Eesti Vabariigi kindlustumisel;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *Veebruarirevolutsioon, autonoomia, Asutav Kogu, Landeswehr, Tartu rahu*;
- teab, kes olid Nikolai II, Vladimir Lenin, Jaan Poska, Johan Laidoner ja Konstantin Päts, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Esimese maailmasõja põhjused. Sõdivad pooled ja tähtsamad sõjatandrid. Esimese maailmasõja tagajärjed: impeeriumide lagunemine, uute rahvusriikide sünd Euroopas, uus

maailmakord ja Rahvasteliit. Eesti iseseisvumine: eeldused, iseseisvumine, Vabadussõda, Tartu rahu.

Maailmasõdadevaheline aeg: demokraatia ja diktatuurid

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib ja võrdleb rahvusvahelisi suhteid 1920. ja 1930. aastail ning teab muutuste põhjusi;
- teab ja iseloomustab rahvusvahelisi kriise: Kaug-Ida, Etioopia, Hispaania kodusõda;
- iseloomustab majanduse arengut maailmasõdadevahelisel perioodil ning selgitab majanduskriisi põhjusi ja mõju;
- analüüsib ning võrdleb demokraatlikku ja diktatuurset ühiskonda;
- analüüsib Eesti ühiskonna poliitilist arengut 1920. ja 1930. aastail, selgitab autoritarismi kujunemise põhjusi ja mõju ühiskonnale ning iseloomustab vaikivat ajastut;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *demokraatia, diktatuur, autoritarism, totalitarism, kommunism, NSVL, fašism, natsionaalsotsialism, Rahvasteliit, Versailles' süsteem, vaikiv ajastu, parlamentarism, vabadussõjalased*;
- teab, kes olid Jossif Stalin, Adolf Hitler, Benito Mussolini, Franklin D. Roosevelt, Konstantin Päts ja Jaan Tõnisson, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Euroopa-kesksus ning rahvusvahelised suhted. Demokraatia levik. Demokraatia põhijooned Suurbritannia, Prantsusmaa ja USA näitel: poliitiline süsteem, majandus, ühiskonnaelu. Majanduskriis: põhjused, levik ja mõju, Roosevelti uus kurss. Autoritarism, totalitarism: fašism, natsionaalsotsialism, kommunism. Diktatuuride iseloomulikud jooned, eripärad ja levik: poliitiline süsteem, majandus, ühiskonnaelu. Uute konfliktide kujunemine, kriisikolled. Eesti tee demokraatiale autoritarismile: poliitiline süsteem, majandus, ühiskonnaelu.

Teine maailmasõda

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib rahvusvahelisi suhteid Teise maailmasõja eel;
- iseloomustab Teise maailmasõja põhjusi ja tagajärgi;
- iseloomustab sõjategevust kaardi järgi;
- teab Hitleri-vastase koalitsiooni kujunemislugu;
- analüüsib Teise maailmasõja mõju Eesti ajaloole;
- teab, kes olid Winston Churchill, Charles de Gaulle, Dwight Eisenhower, Georgi Žukov, Johannes Vares ja Otto Tief, ning iseloomustab nende tegevust;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *Anšluss, Müncheneri konverents, MRP, baaside leping, okupatsioon, suvesõda, Atlandi harta, ÜRO*.

Õppesisu

Teine maailmasõda kui Esimese maailmasõja jätk. Teise maailmasõja põhjused: Saksamaa, Nõukogude Liidu ja Jaapani agressiivne välispoliitika ning demokraatlike Lääneriikide lepituspoliitika nurjumine. Sõdivad pooled: Saksamaa ja tema liitlased. Hitleri-vastane koalitsioon ja selle kujunemine: Atlandi harta, Teherani, Jalta ja Potsdami konverentside tähtsus. Tähtsamad sõjatandrid ja lahingud: rinded, tähtsamad lahingud (Pearl Harbor, Moskva, Midway, Stalingrad, Kursk, El-Alamein, Normandia dessant). Teise maailmasõja tulemuste vastuolulisus ja selle tagajärjed maailma poliitilisele, majanduslikule ja

ideoloogilisele arengule. Eesti Teises maailmasõjas: iseseisvuse kaotamine, okupatsioonid, sõjakaotused ja -kahjud, sõja mõju inimeste elukäikudele. Pagulaskond.

12. klass

V kursus „Lähiajalugu II – Eesti ja maailm 20. sajandi teisel poolel“

Külm sõda

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib külma sõja põhjusi ja kujunemist ning teab avaldumisvorme;
- analüüsib külma sõja kriiside tekkimise põhjusi ning osaliste taotlusi ja tulemusi;
- analüüsib rahvusvahelist olukorda külma sõja ajal;
- iseloomustab kahe Saksa riigi arengut külma sõja ajal;
- teab, kes olid Harry Truman, John F. Kennedy, Nikita Hruštšov, Fidel Castro, Konrad Adenauer ja Willy Brandt, ning iseloomustab nende tegevust;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *külm sõda*, *kriisikolle*, *NATO*, *VLO*, *võidurelvastumine*, *raudne eesriie*.

Õppesisu

Külma sõja kujunemine ja selle avaldumise vormid: võidurelvastumine, liidud. Kriisid: Korea sõda, Suessi kriis, Kuuba kriis, Vietnami sõda, Berliini kriisid. Kahepooluseline maailm: USA ja NSVLi vastasseis. Lõhestatud Saksamaa: lõhestamine, kahe Saksa riigi vahelised suhted.

Demokraatlik maailm pärast Teist maailmasõda

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib demokraatlike riikide arengu põhijooni;
- teab Euroopa integratsiooni kujunemist ja põhietappe;
- teab, kes olid Ronald Reagan ja Robert Schumann, ning iseloomustab nende tegevust;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *Euroopa Liit*, *Euroopa Nõukogu*, *OSCE*.

Õppesisu

USA: poliitiline süsteem, majandus, ühiskonnaelu.

Ühise Euroopa integratsiooni otsingud. Euroopa integratsioon.

NSVL ja kommunistlik süsteem

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib kommunistliku süsteemi kujunemislugu ja põhijooni;
- iseloomustab NSVLi ühiskonnaelu arengut;
- analüüsib kommunistliku süsteemi kriiside põhjusi ja tagajärgi;
- analüüsib Eesti ühiskonna arengut Nõukogude okupatsiooni ajal;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *kollektiviseerimine*, *industrialiseerimine*, *stalinism*, *sula*, *stagnatsioon*, *dissidentlus*, *Brežnevi doktriin*, *plaanimajandus*, *sotsialismileer*, *liiduvabariik*, *kultuurirevolutsioon*;
- teab, kes olid Jossif Stalin, Nikita Hruštšov, Leonid Brežnev, Mao Zedong, Johannes Kabin, Aleksander Dubček ja Lech Walesa, ning iseloomustab nende tegevust.

Õppesisu

Kommunistliku süsteemi kujunemine. Ida-blokk: poliitiline süsteem, majandus, ühiskonnaelu, Moskva poliitika ja kriisid: Ungari ülestõus, Praha kevad, Poola kriisid, solidaarsus. NSVL: stalinism, sula, stagnatsioon. Eesti NSV: ühiskond, majanduse areng, rahvastik, vastupanu vormid, suhted välisestiga.

Maailm sajandivahetusel

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib kommunistliku süsteemi lagunemise põhjusi;
- teab ja näitab muutusi maailma poliitilisel kaardil pärast külma sõja lõppu;
- analüüsib jõudude vahekorra muutusi rahvusvahelistes suhetes ning uute pingeallikate kujunemist;
- analüüsib Eesti iseseisvuse taastamist ning teab riikluse ülesehitamise käiku;
- selgitab Eesti integreerumist Euroopasse ja maailma;
- teab, kes olid Ronald Reagan, Mihhail Gorbatšov, Boris Jeltsin, George Bush, Helmut Kohl, Vaclav Havel, Arnold Rüütel, Lennart Meri, Edgar Savisaar ja Mart Laar, ning iseloomustab nende tegevust;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *perestroika*, *glasnost*, *laulev revolutsioon*, *Rahvarinne*, *Balti kett*, *interrinne*, *ERSP*, *Eesti Kongress*, *Põhiseaduse Assamblee*.

Õppesisu

NSVLi ja kommunistliku süsteemi lagunemine: Berliini müüri langemine, majanduslikud ja poliitilised reformid NSVLis. Kommunistliku bloki lagunemise ja kommunistlike ideede krahhi mõju väärtushinnangutele. Külma sõja lõpp ja geopoliitilised muudatused: poliitilise kaardi muutumine. USA rolli muutus: uus jõudude vahekord maailmas. Eesti iseseisvuse taastamine. Integratsioon Euroopasse ja maailma: laulev revolutsioon, riikluse taastamine. Uued pingekolled: Balkani kriis.

VI kursus „Lähiajalugu III – 20. sajandi arengu põhijooned: Eesti ja maailm”

Eluolu ja kultuur

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- teab tähtsamate ideoloogiate põhiseisukohti ja iseloomustab nende mõju ühiskonnale;
- teab teaduse ja tehnika arengu saavutusi ning iseloomustab nende rakendumist igapäevaelus;
- analüüsib kultuuri arengu põhijooni ning seostab neid ühiskonnas toimunud muutustega.

Õppesisu

Ühiskondlikud liikumised ja ideoloogiad: sotsialism, liberalism, noorsooliikumine, neegriliikumine, feminism, keskkonnakaitse. Ühiskondlike liikumiste ja ideoloogiate avaldumine kultuuris. Muutused eluolus: viktoriaanliku maailma lagunemine, naiste emantsipatsioon, spordi populaarsuse kasv, mood, massikultuur, kodumasinad. Teaduse ja tehnika areng: autoajastu, raadio, televisioon, arvuti ja internet, kosmoseajastu. Kultuurivaldkondade arengu iseloomulikud jooned: vaimse murrangu ilmingud kunstis,

kirjanduses, arhitektuuris, muusikas. Multikultuursuse kontseptsioon. Poliitiliste olude mõju Eesti kultuurile ja eluolule.

Sõja ja rahu küsimus

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib, mis asjaoludel kujunesid ja muutusid inimeste hoiakud ning väärtushinnangud sõja ja rahu küsimuses 20. sajandi jooksul;
- analüüsib rahvusvaheliste organisatsioonide rolli riikidevahelistes suhetes;
- teab Lähis-Ida kriisikolde kujunemise põhjusi, selgitab kriisi olemust ja püüdeid seda lahendada;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *desarmeerimine*, *võidurelvastumine*, *patsifism*.

Õppesisu

Suhtumine sõdadesse: patsifism, võidurelvastumine, desarmeerimine, tuumasõja oht. Rahvusvahelised organisatsioonid: Rahvasteliit, ÜRO, NATO, uue maailmakorra loomise katsed. Konfliktid ja nende lahendamise püüded Lähis-Ida näitel. Eesti osalemine rahvusvaheliste organisatsioonide töös.

Inimsusevastased kuriteod

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- selgitab, millised arengusuunad ühiskonnas tegid võimalikuks inimsusevastaste kuritegude toimepaneku;
- mõistab inimsusevastaste kuritegude olemust ning nende taunimise ja vältimise vajalikkust;
- teab inimsusevastaste kuritegude toimepanemise viise ja nende tagajärgi;
- seletab ja kasutab kontekstis mõisteid *genotsiid*, *holokaust*, *küüditamine*, *GULAG*.

Õppesisu

Massikuritegude ideoloogilised alused ja psühholoogilised juured. Koonduslaagrid, GULAG. Küüditamised. Natsismikuriteod: holokaust. Kommunismikuriteod. Genotsiid, etnilised puhastused. Inimsusevastased kuriteod Eestis.

Muu maailm

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- iseloomustab koloniaalsüsteemi toimimist, selle lagunemise põhjusi ja tagajärgi;
- analüüsib uute vastasseisude kujunemist maailmas pärast külma sõja lõppu.

Õppesisu

Koloniaalsüsteemi lagunemine ja selle tagajärjed. Uute vastasseisude kujunemine, terrorism. Islamimaailma aktiveerumine ja vastuolud läänega.

Ühiskonnaõpetus põhikoolis

Põhikooli ühiskonnaõpetusega taotletakse, et õpilane:

- 1) tunneb huvi ühiskonna probleemide vastu, oskab neid märgata ja uurida ning oma seisukohti ja valikuid põhjendada;
- 2) oskab tulla toime tänapäeva ühiskonnas, lähtudes üldnimlikest väärtustest;
- 3) teab, kuidas osaleda poliitika kujundamises ja elluviimises nii kohalikul kui ka Eesti riigi tasandil;
- 4) väärtustab inimõigusi ja demokraatia põhimõtteid: seaduslikkust, vabaduse ja vastutuse seost;
- 5) arvestab teisi, väärtustab mitmekesisust, osalemist ühiskonna arengus ja sidususes, seisab vastu keskte normide rikkumisele ning on seaduskuulekas;
- 6) määratleb ennast ühiskonna liikmena, Eesti, Euroopa ja maailmakodanikuna.
- 7) algatab ning toetab koostööd ühiste eesmärkide seadmisel ja elluviimisel;
- 8) kasutab ühiskonnaõpetuses omandatud teadmisi, oskusi ja hoiakuid oma tulevaste õpingute ja edasise tööalase karjääri kavandamisel ning teadlike otsuste langetamisel, koostab esmase karjääriplaani.

6. klass

6. klassi lõpetaja õpitulemused:

- teab ja väärtustab demokraatia põhimõtteid;
- mõistab, kuidas demokraatia põhimõtted saavad toimida koolis, märkab probleeme koolis, toetab oma käitumise ja osalemisega koolidemokraatiat;
- märkab ning arvestab erinevaid huve ja võimalusi ning on valmis koostööks ja kokkulepeteks, oskab otsida ja pakkuda abi probleemide lahendamisel;
- teab Eesti riigi valitsemise põhilisi institutsioone, kirjeldab nende ülesandeid (kohalik omavalitsus, Riigikogu, Vabariigi Valitsus, Vabariigi President, kohus) ning nimetab erinevaid riigijuhtimisega seotud ameteid/elukutseid;
- teab, mis on põhiseadus ja teised seadused, miks tuleb seadusi täita; teab, mis on lapse õigused ja vastutus;
- selgitab näidetega, mis on kodanikuühendus, kodanikualgatus ja vabatahtlik töö; põhjendab vabatahtliku töö vajalikkust ning pakub abi abivajajaile; tunneb ära ebaõigluse ja oskab sellele vastu seista;
- mõistab inimeste iseärasusi ning teab, et inimesed erinevad rahvuse, soo, vaimse ja füüsilise suutlikkuse ning vaadete ja usutunnistuste poolest; on salliv erinevuste suhtes ja valmis koostööks;
- toob näiteid ühiskonna toimimiseks ja arenguks vajalikest elukutsetest ja ettevõtetest ning väärtustab töötamist kui peamist elatusallikat, tunneb oma õigusi ja vastutust omanikuna ja tarbijana ning mõistab, miks erinevais ameteis töötamisel eeldatakse erinevaid teadmisi, oskusi ja isiksuseomadusi;
- oskab leida teavet oma eesmärkide ja huvide tarbeks ning seda kriitiliselt hinnata; esitab oma teadmisi ja seisukohti selgelt ja veenvalt ning suudab neid põhjendada; loob, kasutab ja jagab infot ning väärtustab enda ja teiste autorite tööd;
- teab, et tal on õigus saada abi, ning oskab leida abi ettetulevates elusituatsioonides.

Inimesed meie ümber, kogukonnad; Euroopa riigid ja rahvad; sallivus

Teema läbimisel õpilane:

- seletab oma sõnadega ning kasutab kontekstis mõisteid rahvus, riik, võrdõiguslikkus ja sallivus;
- nimetab Eestis ja kodukohas elavaid rahvarühmi ning kirjeldab nende eluolu ja kultuuritraditsioone;
- nimetab Eestis esindatud peamisi usundeid ja kirjeldab nende kombeid;
- toob näiteid naiste ja meeste võrdsete õiguste ning nende rikkumise kohta Eestis;
- suhtub sallivalt erinevustesse;
- teab ja hoiab kogukonna traditsioone;
- teab, mis on isikutunnistus ja reisidokumendid (pass, isikutunnistus);
- nimetab ja näitab kaardil Eesti naaberriike ning toob näiteid, kuidas muu maailm mõjutab elu Eestis.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Eestis ja õpilase kodukohas elavad rahvarühmad (sotsiaalsed, rahvuslikud, religioossed jm). Kultuur rahvusliku identiteedi kandjana. Sooline võrdõiguslikkus. Pere ja suguvõsa. Naabruskond maal ja linnas. Sõpruskond. Koolipere. Euroopa riigid, Eesti naaberriigid.

Süvendav ja laiendav osa:

Rahvuslikud ja usulised kultuuritraditsioonid. Mõne Eestis elava vähemusrahvuse kultuur. Kohalik kirikukogudus. Sooline võrdõiguslikkus klassis. Soolised stereotüübid. Ühistegevus ja traditsioonid peres, suguvõsas, koolis, kodukohas. Euroopa Liidu liikmesriigid.

Vabatahtlik tegevus: kodanikuühendused ja -algatus; koostöö

Teema läbimisel õpilane:

- seletab oma sõnadega ja kasutab kontekstis mõisteid kodanikuühendus, kodanikualgatus, vabatahtlik tegevus;
- nimetab kodukohas tegutsevaid seltsi, klubeid ja ühendusi ning kirjeldab nende tegevust;
- nimetab kodukohas ja koolis tegutsevaid noorteorganisatsioone ning kirjeldab nende tegevust;
- teab kodukoha kodanikualgatusi ning algatab neid ja osaleb neis võimaluse korral;
- toob näiteid vabatahtliku töö kasulikkuse kohta; märkab probleeme ja pakub vajajatele abi.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Kodukohas tegutsevate seltside, klubide ja ühenduste tegevus. Noorteorganisatsioonid. Eakohased kodanikualgatused võimalused. Koostöö ja ühistegevus, kommunikatsioonivõimalused

Süvendav ja laiendav osa:

Tutvub valikuliselt ühe ühenduse tegevusega. Tutvub valikuliselt ühe noorteorganisatsiooni eesmärkide ja tegevusega. Ühistegevusest tulenev kasu indiviidile ja kogukonnale.

Demokraatia põhimõtted ja selle toimimine

Teema läbimisel õpilane:

- seletab oma sõnadega ja kasutab kontekstis mõisteid inimõigus, seadus, demokraatia;

- iseloomustab ja väärtustab demokraatia põhimõtteid (arvamuste mitmekesisus ja sõnavabadus, osalus aruteludes ja otsustamises, õigus valida ja olla valitud);
- nimetab ja austab inimõigusi;
- teab, et Eesti on demokraatlik vabariik; nimetab Vabariigi Valitsuse, Riigikogu ja Vabariigi Presidendi peamisi ülesandeid;
- teab, mis on kohalik omavalitsus; toob näiteid oma valla/linna omavalitsuse tegevuse kohta;
- teab, et kõik on võrdsed seaduse ees ja peavad seadusi täitma; toob näiteid seaduskuuleka käitumise kohta.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Rahva osalemine ühiskonna valitsemises. Võimude lahusus. Riigikogu, Vabariigi Valitsus, Vabariigi President, kohus. Kohalik omavalitsus. Seaduse ülimuslikkus, seadus kui regulatsioon. Peamised inimõigused (õigus elada, õigus vabadusele ja inimväärikusele jne)

Süvendav ja laiendav osa:

Teised osalusvormid: rahvahääletus, suhtlemine poliitikute ja ametnikega. Ühe institutsiooni ülesanded ja struktuur. Kodukoha probleemid, analüüs, ettepanekud. Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus (PGS) õpilase, õpetaja, lapsevanema õigustest ning kohustustest. Inimõiguste universaalsus. Lapse õigused. ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon (dokumenti ei õpita).

Koolidemokraatia; lapse õigused ja võimalused osaleda poliitikas

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab demokraatia põhimõtete toimimist koolis;
- märkab ning arvestab erinevaid huve ja võimalusi ning on valmis koostööks ja kokkulepeteks; oskab otsida ning pakkuda abi probleemide lahendamisel;
- toetab oma suhtumise ja tegutsemisega koolidemokraatiat;
- tunneb ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtteid, nimetab lapse õigusi ning tunneb õiguste ja vastutuse tasakaalu.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Õpilasomavalitsus, õpilaste osalemine koolielu korraldamises ja õpilasesinduses. Kooli sisekord (kodukord). Lapse õigused (õigus saada haridust, õigus vanemlikule hoolitsusele jne). Õiguste, kohustuste ja vastutuse tasakaal.

Süvendav ja laiendav osa:

Mõne tegevuse praktiline korraldamine koolis. Teised lapse õigused (valikuliselt).

Töö ja tarbimine

Teema läbimisel õpilane:

- teeb vahet vajadustel, soovidel ja võimalustel;
- teab, kuidas teenitakse raha ja millest koosneb pere eelarve; oskab kulutusi tähtsuse järjekorda seada, koostada eelarvet oma taskuraha piires ning planeerida oma aega;
- teab internetipanga ja pangakaardi (PIN-koodi) turvalise kasutamise reegleid;

- iseloomustab, milliseid isiksuse omadusi, teadmisi ja oskusi eeldavad erinevad elukutsed;
- selgitab erinevate elukutsete vajalikkust ühiskonnale;
- oskab tarbijana märgata ja mõista tooteinfot ning tunneb tarbija õigusi.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Aja ja kulutuste planeerimine ning raha kasutamine, laenamine ja säästmine. Elukutsed – teadmised ja oskused. Elukestev õpe. Elukutsed ja ettevõtted kodukohas. Teadlik, säästev tarbimine. Töökultuur ja tööeetika.

Süvendav ja laiendav osa:

Pangateenused (SMS-laenud). Innovatsioon ettevõtluses, ettevõtete sulgemine. Kutsevalik. Hariduse osa karjääri kujundamisel. Kaupade ja pakendite korduskasutus.

Meedia ja teave

Teema läbimisel õpilane:

- oskab leida teavet oma eesmärkide ja huvide tarbeks, sh kasutab indekseid, sõnastikke, otsingumootoreid ning entsüklopeediat;
- oskab eristada fakti ja arvamust;
- oskab esitada oma teadmisi ja seisukohti; loob, kasutab ning jagab infot;
- väärtustab teiste autorite ja enda tehtud tööd; viitab teiste autorite loomingle; tunneb autorina vastutust oma teose eest ning teadvustab autorikaitsega seonduvaid probleeme Internetis;
- tunneb Interneti võimalusi, kasutamise ohtusid ja informatsioonilise enesemääramise võimalusi;
- mõistab, et reklaami taga on müügiedu taotlus.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Raamatukogu, Internet. Ajalehed, ajakirjad, raadio, televisioon, meediakanalite integratsioon. Teadlik infotarbimine ja –edastamine. Autoriõiguste kaitse.

Süvendav ja laiendav osa:

E-raamatukogu. Uudiste portaalid. Oma kooli leht, kooli kodulehekülg, võrgukogukonnad. Turundus-kommunikatsioon ja reklaam.

9. klass

9. klassi lõpetaja õpitulemused:

- teab demokraatia toimimise põhimõtteid ning toob näiteid nende rakendamise kohta; toimib demokraatia põhimõtteid arvestades; on orienteeritud enesearendamisele;
- määratleb ja tunnetab end oma kogukonna ja Eesti ühiskonna liikmena, vastutustundliku kodanikuna Eesti Vabariigis, Euroopa Liidus ning maailmas;
- teab ja järgib inimõigusi, märkab nende rikkumist ning kaitseb inimõigusi, tunnustab erinevaid inimrühmi võrdselt väärtuslikuna ja käitub sallivalt;
- tunneb Eesti riigi põhiseadust ja ülesehitust ning halduskorraldust; oskab suhelda riigi-

ja omavalitsusasutustega; oskab leida ja kasutada vajalikku õigusakti; järgib seadusi; kasutab kodanikuühiskonna tegutsemisvõimalusi; selgitab näidete kaudu vabaihenduste toimimise põhimõtteid ja eesmärke;

- tunneb Euroopa Liidu ülesehitust ja väärtusi ning nimetab liikmesriike; nimetab teisi rahvusvahelisi organisatsioone ja selgitab nende tegevuse eesmärke;
- selgitab üksikisiku, ettevõtja ja riigi rolli majanduses; teab, mis on avalik ja erasektor; teab maksustamise eesmärke ning üksikisiku õigusi ja kohustusi seoses maksudega;
- kaalub oma võimalusi tulevase töötajana ja ettevõtjana ning kavandab edasist haridusteed lähtuvalt oma võimetest, huvidest, teadmistest, oskustest ja hoiakutest ning valikuid väliselt mõjutavatest teguritest;
- hindab ressurside piisavust ning tarbib säästlikult; tunneb oma õigusi ja vastutust tarbijana;
- oskab leida vajalikku teavet ja vahendeid; kasutab lihtsamaid uurimismeetodeid, arvestab autoriõiguste kaitset;
- teab, mis on üleilmastumine, ja toob näiteid üleilmastumise mõjude kohta majandusele, kultuurile, keskkonnale jne;
- teab riigi juhtimis- ja haldusstruktuuride ametid/elukutseid ning nende töö sisu ja arutleb selle üle, mis on olulised eeldused selle töö tegemiseks; valdab ülevaadet riigiteenistujaks kujunemise ja õppimise võimalustest.

Ühiskonna sotsiaalne struktuur

Teema läbimisel õpilane:

- teab ja oskab kontekstis kasutada mõisteid *sotsiaalsed erinevused, sotsiaalne kihistumine, sotsiaalne sidusus, sotsiaalne tõrjutus, identiteet, mitmekultuurilisus*;
- märkab erinevusi sotsiaalsete rühmade vahel ja mõistab nende põhjusi;
- väärtustab sotsiaalset õiglust ja sidusust;
- väärtustab soolist võrdõiguslikkust;
- mõistab kultuuride erinevusi ja oskab suhelda teiste kultuuride esindajatega.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Sotsiaalsed rühmad ühiskonnas: soolised, ealised, rahvuslikud, usulised, varanduslikud, regionaalsed jm. Sotsiaalne kihistumine ja selle põhjused. Sotsiaalse sidusus. Sotsiaalne tõrjutus. Sotsiaalne õiglus ja võrdõiguslikkus. Solidaarsus. Sallivus. Väärtused ja identiteedid. Mitmekultuuriline ühiskond ja selle võimalused ning probleemid.

Süvendav ja laiendav osa:

Omistatud ja omandatud staatus. Staatus. Erinevuste olemus ja põhjused. Sotsiaalne mobiilsus. Erivajadustega inimesed. Sallivuse piirid. Nulltolerants. Stereotüübid. Üleilmastumise roll mitmekultuurilisuse kujunemisel. Vastastikune sõltuvus ja koosmõju ühiskonnas.

Meedia ja teave

Teema läbimisel õpilane:

- orienteerub infokeskkonnas, suudab infot kriitiliselt hinnata ja kasutada;
- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *avalik arvamus, avalik elu, eraelu, ajakirjandusvabadus, ajakirjanduseetika, autoriõigus, autorivastutus, reklaam ja plagiaat*;

- mõistab ajakirjanduses käsitletavaid probleeme; kasutab lihtsamaid uurimismeetodeid probleemide kirjeldamiseks;
- tunneb ja austab autori õigusi ning vastutust; viitab ja tsiteerib nõuetekohaselt.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Ajakirjanduse roll ühiskonnas: informeerimine, tähelepanu juhtimine probleemidele, avaliku arvamuse kujundamine, meelelahutus jne. Teabe tõlgendamine ja kriitiline analüüs; fakti ja arvamuse eristamine. Kommunikatsiooni-eesitika, avaliku ja eraelu piir; suhtlemiskultuur. Turunduskommunikatsioon, selle funktsioon ja liigid: valimisreklaam, sotsiaalreklaam, kommertsreklaam jne. Meediamajanduse põhitõed (sisu ja reklaami vahetõed, tulud ja kulud meedias). Autoriõigused ja -vastutus, teoste kasutamine: viitamine, tsiteerimine, allalaadimine. Plagieerimine.

Süvendav ja laiendav osa:

Kommunikatsiooni-vabaduse piiramine (ajakirjandus ja võrgukeskkonnad, legaalsed ja tehnoloogilised piirangud). Avaliku elu tegelased. Kuidas meedia loob staare? Avaliku ja eraelu piirid, poolavalik sfäär. Turundus-kommunikatsiooni reguleerimine (reklaamiseadus, ringhäälinguseadus jne). Kaubamärgid, patendid. Autoriõigused: teke ja kuuluvus. Põhiõigused ja kaasnevad õigused. Kaubamärgid, patendid, nende kaitsmise vajadus. Õpilase autoriõigus.

Ühiskonna institutsiooniline struktuur – avalik sektor, erasektor, kolmas sektor

Teema läbimisel õpilane:

- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *avalik sektor, riigiasutus, avalik-õiguslik asutus, erasektor, eraettevõtte, mittetulundussektor, sihtasutus*;
- selgitab sektorite spetsiifika ja rolli ühiskonnas;
- teab sotsiaalse ettevõtluse ja vabatahtliku töö võimalusi.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Avalik sektor ja selle institutsioonid (riigiasutused, kohalik omavalitsus, avalik-õiguslikud asutused). Erasektor kui kasumile suunatud sektor. Kolmas sektor kui mittetulundussektor. Sihtasutused, heategevus, vabatahtlik töö, kodanikualgatused.

Süvendav ja laiendav osa:

Sektorite vastastikune seotus ja partnerlus. Poliitika ja avaliku halduse mõisted. Ettevõtlus avalikus ja erasektoris. Majandustegevus kolmandas sektoris kui vahend eesmärkide saavutamiseks.

Ühiskonnaliikmete õigused

Teema läbimisel õpilane:

- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *inimõigused, põhiõigused, sotsiaal-majanduslikud õigused, poliitilised õigused, kultuurilised õigused*;
- tunneb inimõigusi ja lastekaitse põhimõtteid, märkab nende rikkumist (sh vägivald, kuritarvitamine, inimkaubandus jm); tunneb õiguste ja kohustuste ning vabaduse ja vastutuse seost;
- tunneb riske, oskab vältida ohte ja teab, kust otsida abi.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Inimõigused meie igapäevaelus, riigi ja üksikisiku roll nende tagamisel Põhiõigused; sotsiaal-majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised õigused Lapse õigused, kohustused ja vastutus Lastekaitse rahvusvahelised probleemid. Inimkaubandus, tööorjus, seksuaalne ekspluateerimine jm. UNICEFi tegevus.

Süvendav ja laiendav osa:

Inimõiguste kujunemise ajaloost. Rahvusvaheliste organisatsioonide roll inimeste põhiõiguste tagamisel. Inimõiguste ja humanitaarõiguse seos. Inimkaubanduse tagajärjed ühiskonnale (traumad, haigused jm). Ohvriabi.

Demokraatia

Teema läbimisel õpilane:

- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid *demokraatia*, *autokraatia*, *totalitarism*; *võimude lahusus* ja *tasakaal*, *õigusriik*, *kodanikuõigused*, *kodanikuvabadused*, *kodanikuihiskond*, *kodanikualgatus*;
- selgitab demokraatia põhimõtteid ning nende rakendamist riigivalitsemises;
- väärtustab demokraatlikke vabadusi ja tunneb demokraatlikus ühiskonnas kehtivaid reegleid (nt pluralismi, kaasamist, vähemusega arvestamist, igäühe võrdsust seaduse ees); käitub demokraatia põhimõtete järgi;
- oskab vahet teha demokraatial ja autokraatial, tunneb ning selgitab demokraatliku, autoritaarse ja totalitaarse ühiskonna põhijooni ning annab neile hinnangu;
- selgitab õigusriigi toimimise põhimõtteid.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Demokraatliku ja mittedemokraatliku ühiskonna erinevused. Demokraatliku valitsemise põhijooned: võimuorganite valitavus ja aruandlus, võimude lahusus ja tasakaal. Õigusriik. Kodanikuvabadused ja –õigused.

Süvendav ja laiendav osa:

Ohud demokraatiale. Monarhia ja vabariik. Presidentaalne ja parlamentaarne demokraatia. Kodanikuvabaduste seaduslik piiramine.

Eesti valitsemiskord

Teema läbimisel õpilane:

- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid põhiseadus, põhiseaduslik institutsioon, põhiseaduslikud õigused, seadusandlik võim, opositsioon, koalitsioon, täidesaatev võim, president, õiguskantsler, riigikontroll, kohalik omavalitsus (KOV), kohus, õigusakt; erakond, valimised, kodakondsus, kodanik, alaline elanik;
- tunneb ja oskab kasutada Eesti Vabariigi põhiseadust ning iseloomustab Eesti riigi poliitilist ja halduskorraldust (kaart);
- mõistab seaduste järgimise vajadust ja seaduste eiramise tagajärgi ning teab, kuhu oma õiguste kaitseks pöörduda; oskab leida vajalikku õigusakti, kasutada elektroonilist Riigi Teatajat (eRT);

- suhtleb riigi- ja omavalitsusasutustega, sh riigi- ja omavalitsusasutuste portaale kasutades;
- tunneb kodanikuõigusi ja -kohustusi; väärtustab Eesti Vabariigi ja Euroopa Liidu kodakondsust;
- selgitab valimiste üldiseid põhimõtteid, kujundab oma põhjendatud seisukoha valijana ning nimetab Eesti parlamendierakondi;
- teab peamisi rahvusvahelisi organisatsioone, mille liige Eesti on; teab Euroopa Liidu liikmelisusest tulenevaid õigusi, võimalusi ja kohustusi.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Põhiseadus. Põhiseaduslikud institutsioonid. Riigikogu koosseis ja ülesanded. Valitsuse moodustamine ja ülesanded. Vabariigi President. Kontrollorganid: õiguskantsler, riigikontroll. Kohus. Kohalik omavalitsus. Õigussüsteem: Eesti kohtusüsteem. Õigusaktide kasutamine. Alaealiste õiguslik vastutus. Kodakondsus. Eesti kodakondsuse saamise tingimused. Kodanikuõigused ja -kohustused. Euroopa Liidu liikmesriikide kodanikud, kodakondsuseta isikud ning kolmandate riikide kodanikud, nende õigused ja kohustused Eestis. Erakonnad. Erakonna ülesanded demokraatlikus riigis. Eesti parlamendierakonnad. Valimised. Valimiste üldine protseduur. Kandidaadid ehk valitavad ja hääletajad ehk valijad; nende rollid. Valimiskampaania. Teadlik hääletamine. Eesti Euroopa Liidu liikmena. Eesti rahvusvahelistes organisatsioonides.

Süvendav ja laiendav osa:

Riigikogu struktuur (juhatus, komisjonid, fraktsioonid). Riigikogu ja valitsuse töö põhimõtted. Valitsuse koosseis. Eesti riigikaitse institutsioonid. Õigusaktide hierarhia. Karistusseadustik (alaealiste õiguslik vastutus). Rahvusvahelised kohtud. Apelleerimise kord ja võimalused. Liiklusseadus. Euroopa Liidu kodanikud. Eesti kodaniku õigused ja kohustused Euroopa Liidus. Eesti Vabariigi kodakondsuse seadus. Erakondade maailmavaade ja tegevusprogrammid. Eesti valimissüsteem. Demokraatlike valimiste põhimõtted. Erinevused Riigikogu ja kohalike volikogude valimistel. Euroopa Nõukogu – inimõiguste, kultuuri, hariduse jne koostöö edendaja Euroopas. Eesti NATO liikmena.

Kodanikuühiskond

Teema läbimisel õpilane:

- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid kodanikuühiskond, vabaiühendus, kodanikuosalus, kodanikualgatus;
- õistab kodanikuühiskonna ja vabaiühenduste toimimise põhimõtteid ning eesmärgi; iseloomustab kodanikuühiskonna rolli demokraatia tagamisel;
- oskab kasutada tegutsemisvõimalusi kodanikuühiskonnas; analüüsib probleeme ning pakub lahendusi;
- algatab ja toetab koostööd ühiste eesmärkide seadmisel ning elluviimisel.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Kodanikuühiskonna olemus ja põhijooned. Vabaiühendused ja MTÜ-d. Kirik ja usuühendused. Kodanikuosalus ja kodanikualgatus. Kodanikuajakirjandus. Vabatahtlik tegevus, kaasatus ühendustesse ja organisatsioonidesse. Noorte osalusvõimalused. Õpilasmavalitsus ja õpilasorganisatsioonid. Noorteprojektid. Käitumine kriisioludes.

Süvendav ja laiendav osa:

Kodanikuühiskonna asend ühiskonna struktuuris. Vabaihenduste koostöö ning partnerlus omavalituste ja riigiasutustega. Kaasav otsustamine. Klassi või rühma ühise blogi pidamine. Juhtumid: raske haigus, lähedase surm, kuriteohvriks sattumine, õnnetusjuhtumite tagajärjed, katkenud suhted lähedaste inimestega, perevägivald jne

Majandus

Teema läbimisel õpilane:

- teab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid turumajandus, turg ja turusuhted, nõudmine, pakkumine, konkurents, tootlikkus, kasum, riigieelarve, riiklikud ja kohalikud maksud, ühishüve, sotsiaalne turvalisus, vaesus, sotsiaalkindlustus, sotsiaaltoetus, tööturg, bruto- ja netopalk, laen, investering, tarbijakaitse;
- tunneb erineva haridusega inimeste võimalusi tööturul; teab, mida tähendab olla omanik, ettevõtja, tööandja, töövõtja, töötu;
- analüüsib ja hindab oma huve, võimeid ning võimalusi edasiõppimise ja karjääri planeerimisel;
- tunneb eelarve koostamise põhimõtteid; oskab arvutada netopalka;
- tunneb oma õigusi ja vastutust tarbijana ning tarbib säästlikult;
- iseloomustab tänapäeva turumajanduse põhimõtteid, ettevõtluse ja riigi rolli majanduses; selgitab maksustamise eesmärgi, teab Eestis kehtivaid makse, üksikisiku õigusi ning kohustusi seoses maksudega.

Õppesisu

Kohustuslik osa:

Turumajanduse põhijooned. Nõudmine ja pakkumine. Konkurents. Tootlikkus ja kasum. Ettevõtluse vormid: AS, OÜ, FIE. Ettevõtluse roll ühiskonnas. Ressursside jagunemine maailmas. Riigi roll majanduses: planeerimine ja regulatsioon. Riigieelarve. Maksud, maksustamise põhimõtted. Tulude ümberjagamine. Ühishüved ja sotsiaalne turvalisus. Aus maksumaksmine. Sotsiaaltoetused ja sotsiaalkindlustus. Tööturg. Tööturu mõiste. Tööandja ja töövõtja rollid töösuhetes. Tööõigus. Hõivepoliitika, tööturu meetmed tööandjatele ja tööotsijatele. Erinevast soost, erineva haridustaseme ning töö- ja erialase ettevalmistusega inimesed tööturul. Isiklik majanduslik toimetulek. Eesmärkide seadmine ja ressursside hindamine. Palk ja palgaläbirääkimised. Isiklik eelarve. Elukestva õppe tähtsus pikaajalises toimetulekus. Säästmine ja investeerimine. Laenamine. Tarbijakäitumine, säästlik ja õiglane tarbimine. Tarbijakaitse kaupade ja teenuste turul. Tootemärgistused. Isiklik ettevõtlus.

Süvendav ja laiendav osa:

Ettevõtluse vormid. Kodumaakonna ettevõtlus. Ettevõtlikkus ja majandusotsustused (nt õpilasfirma). Keskpang ja kommerts pangad. Maksualased kuritarvitamised (korruptsioon, varimajandus, ümbrikupalk, salakaubandus jne). Euro. Töötukassa. Tööjõu ränne, selle põhjused, töörändega kaasnevad võimalused ja ohud. Tööleminek Euroopa Liitu. Tarbijale suunatud reklaam ja reklaami teadlik kasutamine. Petuskeemide näiteid.

Ühiskonnaõpetus gümnaasiumis

Gümnaasiumi ühiskonnaõpetusega taotletakse, et õpilane:

- 1) mõistab, väärtustab ja kaitseb inimõigusi ning põhivabadusi; austab demokraatia põhimõtteid, järgib üldtunnustatud käitumisreegleid ning on seaduskuulekas;
- 2) määratleb ennast Eesti, Euroopa ja maailmakodanikuna, teadvustab oma kohustusi ning vastutust kodanikuna; toetab oma käitumisega ühiskonna, kultuuri ja looduskeskkonna jätkusuutlikku arengut ning kavandab teadlikult oma tulevikku;
- 3) austab enda ning teiste inimväärikust, suhtub eelarvamusteta ja lugupidavalt kõigisse inimestesse ning arvestab nende erivajadusi;
- 4) mõistab ning austab oma ja teiste rahvaste kultuuri väärtuslikkust, erinevaid maailmavaatelisi tõekspidamisi (v.a inimsusevastased) ning saab aru kultuuride dialoogi tähendusest ja vajalikkusest;
- 5) märkab, uurib ning seostab ühiskonna protsesse ja arengut ning aitab võimaluste piires probleemidele lahendusi leida;
- 6) omandab majandusliku mõtlemise alused ja oskuse toimida turumajanduse tingimustes;
- 7) mõistab riiklikult reguleeritud maksusüsteemide vajalikkust riigi toimimisel ning käitub õigusteadliku, kohusetundliku ja oma riigi käekäigust hooliva kodanikuna;
- 8) põhjendab ning kaitseb oma seisukohti ja valikuid argumenteeritult ning osaleb arutelus ja väitluses; oskab eristada emotsionaalseid ja poliitiliselt kallutatud hinnanguid objektiivsest tõest; austab igat õigust isiklikele arvamusele ning sõnavabadusele;
- 9) hangib eesmärgipäraselt teavet ühiskonna kohta erinevatest allikatest, suudab seda tõlgendada, üldistada, kriitiliselt hinnata, talletada ja edastada, järgides seejuures autoriõigust.

Gümnaasiumi lõpetaja:

- 1) tunneb nüüdisühiskonna kujunemise põhijooni, struktuuri, valdkondi ja korraldust, mõistab poliitika toimemehhanisme ning oskab ennast ühiskonna arenguga suhestada;
- 2) tunneb ja väärtustab demokraatia põhimõtteid, inim- ja kodanikuõigusi; oskab kasutada „Eesti Vabariigi põhiseadust”, rahvusvahelisi õigusnorme ja õigusakte; järgib seadusi ning toimib oma õiguste ja kohustuste järgi;
- 3) iseloomustab riikidevahelise poliitilise, majandusliku ja kultuurilise suhtlemise põhimõtteid, nüüdismaailma põhiprobleeme ja arengutendentse, tunneb olulisi rahvusvahelisi organisatsioone ning mõistab oma rolli maailmakodanikuna;
- 4) on omandanud ülevaate nüüdisaegse majanduse toimemehhanismidest, oskab adekvaatselt määrata ja realiseerida oma karjäärivõimalusi ning otsida teavet omale sobivate eneserakendus- ja edasiõppimisvõimaluste leidmise kohta;
- 5) teab tarbijaõigusi ning oskab lahendada nendega seotud probleeme, käitub teadliku ja vastutustundliku tarbijana, analüüsib oma käitumise tagajärgi ning mõistab üksikisiku rolli globaalsel tasandil (kliimamuutus, õiglane kaubandus, ületarbimine jms);
- 6) määratleb end ühiskonnas oma võimalusi arvestades, tuleb toime turumajanduslikus ühiskonnas, osaleb aktiivselt ja vastutustundlikult ühiskonnaelus, sh kodanikualgatusprojektides, kaitseb oma huve ja õigusi, arvestades teiste inimeste õigusi, ning seisab vastu demokraatlike väärtuste eiramisele;
- 7) seletab ja kasutab kontekstis ühiskonnaõpetuse olulisemaid mõisteid, mõistab õigusteksti ning sotsiaal-majanduslikku teavet; oskab leida vajalikku infot, seda

kriitiliselt hinnata, süstematiseerida ja kasutada ning luua uut teavet, väärtustades ja arvestades autoriõiguste kaitset.

12. klass

I kursus

Ühiskond ja selle areng

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- iseloomustab nüüdisühiskonda, tunneb ühiskonna struktuuri ning toimimispõhimõtteid, ühiskonnaelu valdkondi ja nende omavahelist seotust ning oskab ennast suhestada ühiskonna arenguga;
- tunneb demokraatia põhimõtteid ja vorme, analüüsib ja väärtustab demokraatia võimalusi (sh kodanikuaktiivsust) ning hindab ohte;
- iseloomustab nüüdisühiskonna peamisi probleeme Eestis, Euroopas ja maailmas, analüüsib sotsiaalsete pingete ja probleemide tekke põhjusi, kirjeldab sellest tulenevaid ohte ning on valmis oma võimaluste piires lahenduste leidmisele kaasa aitama;
- teab euroopalikke põhimõtteid sotsiaalkaitse alal ning oskab vajaduse korral otsida abi;
- on kujundanud oma kodanikupositsiooni Eesti, Euroopa ja globaalses kontekstis ning tunneb kodanikualgatuse võimalusi;
- tunneb ning järgib inim- ja kodanikuõigusi ning -vabadusi, seisab vastu humanistlike ja demokraatlike väärtuste eiramisele ning tunneb kodanikuvastutust;
- oskab koguda sotsiaal-poliitilist ja majanduslikku teavet, sh meediast, seda kriitiliselt hinnata, süstematiseerida ning kasutada;
- seletab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid: *nüüdisühiskond, tööstusühiskond, postindustriaalne ühiskond, infoühiskond, teadmusühiskond, heaoluühiskond, siirdeühiskond, demokraatia, ühiskonna jätkusuutlikkus, kodanikuühiskond, avalik, äri- ja mittetulundussektor, otsene ja esindusdemokraatia, huvirühm, mittetulundusühing, sotsiaalne mobiilsus, sotsiaalne staatus, inim- ja kodanikuõigused, intellektuaalomand, pluralism, sotsiaalne turvalisus, sotsiaalkindlustus, sotsiaalabi, ühishüved.*

Õppesisu

Ühiskonna uurimine

Sotsiaalteaduste valdkonna eripära. Teaduslik ühiskonna uurimise meetod. Teadusliku teadmise erinevus tavateadmisesest.

Sotsiaalsed suhted ja institutsioonid

Rahvastiku sotsiaal-majanduslik jaotus ja ühiskonna kihistumine. Ühiskonna sooline ja vanuseline jaotus. Rahvusvähemused, vähemusrahvused. Religioosne mitmekesisus. Haridus sotsiaal-majandusliku staatuse tegurina. Sotsiaalne mobiilsus. Ühiskonna sidusus. Sotsiaalne õiglus. Majanduslik ja sotsiaalne ebavõrdsus. Vaesus. Vaesuse leevendamise meetmed. Normid ja väärtused. Sotsiaalsed institutsioonid: perekond, riik, turg, meedia.

Nüüdisühiskond ja selle kujunemine

Avalik ja erasektor. Kodanikuühiskond. Tööstusühiskond. Moderniseerumine. Postindustriaalne ühiskond. Infoühiskond. Teadmusühiskond. Siirdeühiskond. Heaoluühiskond. Ühiskonna jätkusuutlikkus.

Demokraatliku ühiskonna valitsemine ja kodanikuosalus

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- iseloomustab demokraatliku valitsemiskorralduse toimemehhanisme Eestis ja Euroopa Liidus ning valitsemises osalemise võimalusi;
- iseloomustab poliitilisi ideoloogiaid ja kujundab oma põhjendatud eelistused;
- tunneb Eesti ja Euroopa Parlamendi valimissüsteemi ning mõistab oma kohustust valijana;
- tunneb, kasutab ning järgib „Eesti Vabariigi põhiseadust” ja teisi õigusakte ning oskab seaduslike vahenditega kaitsta oma huve ja õigusi;
- suhtleb vajaduse korral riigi- ja kohalike asutustega ning vormistab nõuetekohaseid dokumente;
- on kursis ühiskondlik-poliitiliste sündmustega, mõistab tänapäeva ühiskonna probleeme ning pakub võimaluse korral lahendusi;
- seletab ja oskab kasutada kontekstis mõisteid: *riik, monarhia, vabariik, unitaarriik, föderatsioon, konföderatsioon, parlamentarism, presidentialism, poolpresidentialism, kodakondsus, demokraatia, diktatuur, avalik haldus, bürokraatia, korruptsioon, ideoloogia, liberalism, konservatism, sotsiaaldemokraatia, erakond, sotsiaalne liikumine, vasakpoolsus, parempoolsus, tsentrism, õigusvahemees (ombudsman), õiguskantsler, riigikontroll, majoritaarne ja proportsionaalne valimissüsteem, e-valimised, õigusriik, seadusandlik võim, opositsioon, koalitsioon, fraktsioon, täidesaatev võim, koalitsioonivalitsus, enamus- ja vähemusvalitsus, kohtuvõim, riigipea, põhiseaduslikkuse järelevalve, regionaalpoliitika, kohalik võim, Euroopa Liit, Euroopa Parlament, Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu, Euroopa Komisjon, Euroopa Ülemkogu, Euroopa Kohus, Euroopa Nõukogu, Euroopa Inimõiguste Kohus.*

Õppesisu

Riik ja riigi vormid

Riigi põhitunnused. Riigi funktsioonid. Riigiorganid. Poliitiline režiim: demokraatia, diktatuur. Autoritaarne ja totalitaarne režiim. Parlamentaarne ja presidentaalne demokraatia. Demokraatia ohud.

Õigusriik ja võimude lahusus

Õigusriigi põhimõtted. Võimude lahusus ja tasakaalustatus. Kõrgem seadusandlik võim. Parlamendi struktuur ja ülesanded. Opositsioon, koalitsioon. Seadusloome. Eesti Vabariigi õigusaktid, rahvusvaheline õigus, Euroopa õigus. Kõrgem täidesaatev võim. Valitsuse moodustamine. Enamus- ja vähemusvalitsus. Valitsuse ülesanded. Riigipea. Riigipea roll parlamentarismi ja presidentialismi korral. Kohtuvõim. Eesti kohtusüsteem. Ombudsman (õigusvahemees), õiguskantsler. Euroopa Kohus. Euroopa Inimõiguste Kohus. Avalik teenistus. Bürokraatia. Riigibürokraatia kontrollimise võimalused. Riigikontroll. Kohalik omavalitsus, selle struktuur ja ülesanded. Keskvõimu ja kohaliku võimu suhe.

Inimõigused

Inim- ja kodanikuõigused. Võrdõiguslikkus. Sotsiaalsed õigused ja sotsiaalne kaitse. Rahvusvahelised ja riigi-sisesed inimõiguste kaitse mehhanismid. Inimõiguste rikkumine. Inimkaubandus. Lapstööjõud.

Poliitilised ideoloogiad

Ideoloogia mõiste ja tähendus riigivalitsemises. Liberalism, konservatism, sotsiaaldemokraatia. Vasak- ja parempoolsus erinevates poliitika valdkondades. Äärmusideoloogiad (natsism, fašism, kommunism, islami fundamentalism).

Valimised

Demokraatlike valimiste põhimõtted. Peamised valimissüsteemid. Aktiivne ja passiivne valimisõigus. Valimiskäitumine, valimiste tulemused. Riigikogu. Kohalike omavalitsuste volikogude ja Euroopa Parlamendi valimised Eestis. E-valimised.

Erakonnad ja kodanikuühendused

Huvid, nende realiseerimine ühiskonnas. Erakonnad. Huvigrupid. Kodanikuühiskond, kaasamine.

Euroopa Liidu valitsemiskord ja toimimine

Euroopa Liidu institutsioonid ja nende ülesanded: Euroopa Parlament, Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu, Euroopa Komisjon, Euroopa Ülemkogu, Euroopa Kohus. Euroopa Liidu poliitikavaldkonnad. Lissaboni lepingu põhimõtted.

II kursus

Ühiskonna majandamine

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- on omandanud ülevaate nüüdisaegse majanduse toimimisest ja erinevatest majandussüsteemidest;
- iseloomustab riikide majandusliku suhtlemise põhimõtteid;
- väärtustab säästva majanduse põhimõtteid;
- tunneb tarbija ning ettevõtja rolli ühiskonnas, mõistab nende ühis- ja vastandlike huve;
- tunneb maksupoliitikat, selle mõju üksikisikule ja ühiskonnale, väärtustab maksude maksmist kui kodaniku ja ettevõtja panust ühiskonna heaolusse;
- teab oma võimalusi ja oskab käituda tööturul; mõistab elukestva õppe olemust ja vajadust;
- oskab leida majandusalast teavet, kasutada selle töötlemiseks asjakohaseid statistilisi meetodeid ning esitada tulemusi suuliselt, visuaalselt ja kirjalikult;
- tunneb töösuhteid, ettevõtlust ning intellektuaalse omandi kaitset reguleerivaid olulisemaid õigusakte;
- teab ja kasutab kontekstis mõisteid: *majandusressurss, turumajandus, segamajandus, makromajanduspoliitika, fiskaalpoliitika, rahapoliitika, ühishüve, SKT, inflatsioon, tarbijahinnaindeks, import, eksport, proportsionaalne ja progressiivne tulumaksusüsteem, otsene ja kaudne maks, sotsiaalkindlustusmaks, töötuskindlustusmaks, brutopalk, netopalk, varimajandus, ümbrikupalk, tööturg, tööhõive, tööpuudus, tööjõupuudus, aktiivsed ja passiivsed tööturumeetmed, heitunu, innovatsioon, tööstusomand, autoriõigus, indikatiivne ostukorv, tarbijakaitse, tööandja, töövõtja, toll, Euroopa ühisturg, euro.*

Õppesisu

Riik ja majandus

Ühiskonna majandusressursid ehk tootmistegurid. Looduslikud ressursid, kapital, inimressursid. Ettevõtlikkus. Majandussüsteemid. Majanduse sektorid, nende arengutrendid. Ettevõtlus. Riigi roll majanduse korraldamises. Euroopa Liidu roll Eesti majanduses. Euro. Majandusarengu tsüklilisus. Väliskaubanduse piirangud. Makromajanduslikud põhinäitajad: sisemajanduse kogutoodang, eelarvetasakaal, inflatsioon, tarbijahinnaindeks. Impordi ekspordi tasakaal. Riigi välisvõlg. Fiskaalpoliitika. Riigieelarve. Maksukoormus. Maksud.

Tööturg ja hõive

Tööjõud ja mitteaktiivne rahvastik. Tööturg. Rollid tööturul. Tööhõive. Tööpuudus, tööjõupuudus. Hõivepoliitika Eestis ja Euroopa Liidus. Aktiivsed ja passiivsed tööturumeetmed. Tööränne. Tööseadusandlus. Ettevõtlust, töösuhteid ja intellektuaalse omandi kaitset reguleerivad olulisemad õigusaktid.

Tarbimine ja investeerimine

Üksikisik turumajanduskeskkonnas. Vajadused, võimalused ja tarbimiskäitumine. Ostukorv. Laenud, laenuris-kid. Tarbijakaitse. Investeerimine, aktsiad. Pensionifondid.

Maailma areng ja maailmapoliitika

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- teab tähtsamaid globaalprobleeme ja tunneb kaasvastutust nende lahendamise eest;
- iseloomustab nüüdismaailma põhiprobleeme ja arengutendentse; osaleb ühiskonna arengu aruteludes ning mõistab rahvusvaheliste kodanikualgatusprojektide tähtsust probleemidele osutamisel ja nende lahendamisel;
- analüüsib poliitiliste konfliktide põhjusi ja tagajärgi ning pakub konfliktide ületamiseks argumenteeritud lahendusi;
- kasutab infotehnoloogiavahendeid infot otsides, tõlgendades ja vahendades, arvestades ning väärtustades autoriõiguste kaitset;
- tunneb humanitaarõiguse norme, nendest tulenevaid piiranguid ja kaitset; austab elu ja inimväärikust.

Õppesisu

Nüüdisaja maailma mitmekesisus ja rahvusvaheline suhtlemine

Maailma rassiline, rahvuslik ja religioosne mitmekesisus. Maailma arengu ebahühtlus. Rahvusvahelise suhtlemise põhimõtted ja viisid. Vastuolud tänapäeva maailmas. Riikidevaheline koostöö, vastuolude ületamise võimalused. Rahvusvaheline julgeolek ja koostööorganisatsioonid: G7, OECD, Euroopa Nõukogu, NATO, ÜRO. Üleilmastumine. Globaalprobleemid, lahenduste otsingud. Humanitaarõiguse põhimõtted ja olemus; rahvusvahelise humanitaarõiguse rikkumise juhtumid. Lapssõdurid. Illegaalne immigratsioon ja põgenikud. Illegaalne kaubandus.

Inimeseõpetus põhikoolis

Põhikooli inimeseõpetusega taotletakse, et õpilane tunneb ja väärtustab isiksuse arenemisele ning sotsialiseerumisele kaasa aitavate teadmiste, oskuste ja hoiakute kujunemist järgmistes valdkondades:

- 1) väärtustab isiksuse arenemisele ning sotsialiseerumisele kaasa aitavate enesekohaste ja sotsiaalsete oskuste kujunemist;
- 2) suudab eristada ja mõista oma oskusi, võimeid ja emotsioone ning juhtida oma käitumist ja tegevust, sh tugineda eneseanalüüsile haridustee jätkamist kavandades;
- 3) loob ja hoiab kaaslastega sõbralikke ja hoolivaid suhteid ning käitub mõistvalt konflikte lahendades;
- 4) mõistab, et inimene ise vastutab oma füüsilise, vaimne, emotsionaalne ja sotsiaalne arengu eest;
- 5) hoiab oma tervist, elades tervislikku eluviisi, ning käitub nii, et ei sea ohtu enda ega teiste inimeste ega keskkonna turvalisust;
- 6) suhtub lugupidavalt endasse ja teistesse ning järgib iga päev üldinimlikke väärtusi, nagu ausus, hoolivus, vastutustunne, õiglus jne.

2. klass

Mina

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab oma välimust, huve ja tegevusi, mida talle meeldib teha;
- teab, mille poolest sarnanevad ja eristuvad erinevad sugupooled;
- nimetab, mille poolest ta sarnaneb teistega ja erineb teistest;
- väärtustab iseennast ja teisi;
- mõistab viisaka käitumise vajalikkust.

Õppesisu

Mina. Minu erinevused teistest inimestest ja sarnasused nendega. Iga inimese väärtus. Viisakas käitumine.

Mina ja tervis

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab, kuidas oma tervise eest hoolitseda;
- kirjeldab tervet ja haiget inimest;
- teab, kas haigused on nakkuslikud või mitte;
- teab, et ravimeid võetakse siis, kui ollakse haige, ning et ravimid võivad olla inimese tervisele ohtlikud;
- mõistab ja kirjeldab tervise hoidmise viise: mitmekesine toit, uni ja puhkus ning liikumine ja sport;
- demonstreerib õpituatsioonis lihtsamaid esmaabivõtteid ja abi saamise võimalusi (nt haav, kukkumine, mesilase nõelamine, ninaverejooks, praht silmas, puugihammustus, põletus ja rästikuhammustus);
- teab hädaabi telefoninumbrit ja oskab kutsuda abi.

Õppesisu

Tervis. Terve ja haige inimene. Tervise eest hoolitsemine. Ravimid.

Tervislik eluviis: mitmekesine toit, piisav uni ja puhkus ning liikumine ja sport. Abi saamise võimalused. Esmaabi.

Mina ja minu pere

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab, mille poolest perekonnad erinevad ja sarnanevad;
- väärtustab üksteise abistamist ja arvestamist peres;
- teab oma kohustusi peres;
- selgitab lähemaid sugulussuhteid;
- kirjeldab pereliikmete erinevaid rolle kodus;
- teab inimeste erinevaid töid ja töökohti;
- kirjeldab ja eristab võimalusi, kuidas abistada pereliikmeid kodustes töödes;
- jutustab oma pere traditsioonidest;
- oskab tänaval käituda ning ületada sõiduteed ohutult;
- kirjeldab ohtlikke kohti ja olukordi kooliteel ja koduümbruses ning valib ohutu tee sihtpunkti;
- väärtustab toetavaid peresuhteid ja kodu.

Õppesisu

Kodu. Koduarmastus. Perekond. Erinevad pered. Vanavanemad ja teised sugulased. Pereliikmete tegevus ja rollid. Vanemate ja teiste inimeste töö. Kodused tööd. Abivalmidus, kohuse- ja vastutustunne. Kodu traditsioonid. Koduümbrus. Naabrid ja naabruskond. Võõras ümbrus ja võõraga kaasaminek. Ohud kodus ja koduümbruses.

Mina: aeg ja asjad

Teema läbimisel õpilane:

- eristab, mis on aja kulg ja seis;
- oskab koostada oma päevakava, väärtustades aktiivset vaba aja veetmist;
- väärtustab oma tegevusi, mis on positiivsete tunnete tekkimise allikaks;
- selgitab asjade väärtust;
- oskab eristada oma ja võõrast asja ning mõistab, et võõrast asja ei tohi loata võtta;
- väärtustab ausust asjade jagamisel.

Õppesisu

Aeg. Aja planeerimine. Oma tegevuse kavandamine. Täpsus, lubadused, vastutus. Minu oma, tema oma, meie oma. Asja väärtus ja hind. Asjade väärtus teiste väärtuste seas.

Mina ja kodumaa

Teema läbimisel õpilane:

- tunneb ära Eesti Vabariigi lipu ja vapi;
- oskab nimetada Eesti Vabariigi pealinna, sünnipäeva ja presidenti;
- leiab Euroopa kaardilt Eesti ning Eesti kaardilt kodukoha;
- tunneb kodukoha sümboolikat;
- nimetab oma kodukoha tuntud inimesi ja paiku ning väärtustab kodukohta;
- kirjeldab mardi- ja kadripäeva, jõulude ning lihavõttepühade rahvakombeid;
- väärtustab Eestit, oma kodumaad.

Õppesisu

Eesti – minu kodumaa. Kodukoht. Eesti rikkus. Rahvakalendri tähtpäevad.

3. klass

Mina

Teema läbimisel õpilane:

- väärtustab igäihe individuaalsust seoses välimuse, huvide ja tugevustega;
- väärtustab inimese õigust olla erinev;
- selgitab endasse positiivse suhtumise tähtsust;
- nimetab enda õigusi ja kohustusi;
- teab, et inimeste õigustega kaasnevad kohustused.

Õppesisu

Mina. Igäihe individuaalsus ja väärtuslikkus. Mina ja endasse suhtumine. Lapse õigused ja kohustused.

Mina ja tervis

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab seoseid tervise hoidmise viiside vahel: mitmekesine toitumine, uni ja puhkus ning liikumine;
- eristab vaimset ja füüsilist tervist;
- kirjeldab olukordi ja toob näiteid, kuidas keelduda ja hoiduda tegevusest, mis kahjustab tema tervist;
- nimetab, kelle poole pöörduda erinevate murede korral;
- väärtustab tervislikku eluviisi.

Õppesisu

Vaimne ja füüsiline tervis. Tervislik eluviis. Ohud tervisele ja toimetulek ohuolukorras.

Mina ja meie

Teema läbimisel õpilane:

- nimetab inimese eluks olulisi vajadusi ja võrdleb enda vajadusi teiste omadega;
- kirjeldab omadusi, mis peavad olema heal sõbral, hindab ennast nende omaduste järgi;
- väärtustab sõprust;
- teab, kuidas olla hea kaaslane ning kuidas teha koostööd;
- eristab enda head ja halba käitumist;
- kirjeldab oma käitumise tagajärgi ning annab neile hinnangu;
- väärtustab leppimise ja vabandamise tähtsust inimsuhetes;
- nimetab ja kirjeldab inimeste erinevaid tundeid ning toob näiteid olukordadest, kus need tekivad, ja leiab erinevaid viise nendega toimetulekuks;
- demonstreerib õpituatsioonid, kuidas keelduda ennastkahjustavast tegevusest;
- teab abi saamise võimalusi kiusamise ja vägivalda korral;
- mõistab, et kiusamine ja vägivald ei ole aktsepteeritud ja lubatud käitumine;
- kirjeldab oma sõnadega, mida tähendavad vastutustundlikkus ja südametunnistus;

- väärtustab üksteise eest hoolitsemist ja üksteise abistamist;
- kirjeldab oma tegevuse planeerimist nädalas, väärtustades vastutust;
- nimetab üldtunnustatud käitumisreegleid ja põhjendab nende vajalikkust;
- teab liiklusreegleid, mis tagavad tema turvalisuse, ning kirjeldab, kuidas käituda liikluses turvaliselt;
- eristab tööd ja mängu;
- selgitab enda õppimise eesmärke ning toob näiteid, kuidas õppimine aitab igapäevaelus paremini hakkama saada;
- teab tegureid, mis soodustavad või takistavad keskendumist õppimisel;
- väärtustab lubadustest kinnipidamist ja vastutust.

Õppesisu

Minu ja teiste vajadused. Sõbrad ja sõpruse hoidmine. Sallivus. Üksteise eest hoolitsemine ja teiste abistamine. Ausus ja õiglus. Leppimine. Vabandamine. Oma muredest rääkimine ja tunnete väljendamine. Oskus panna end teise inimese olukorda. Keeldumine kahjulikust tegevusest. Minu hea ja halb käitumine. Südametunnistus. Käitumisreeglid. Minu käitumise mõju ja tagajärjed. Liiklusreeglid. Mäng ja töö. Õppimine. Kohustetunne ja vastutus. Meeskonnatöö. Tööjaotus.

Mina: teave ja asjad

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab eri meeltega tajutavaid teabeallikaid;
- selgitab, kuidas reklaamid võivad mõjutada inimeste käitumist ja otsuseid ning turvalist käitumist meediakeskkonnas;
- teab, et raha eest saab osta asju ja teenuseid ning et raha teenitakse tööga;
- mõistab oma vastutust asjade hoidmisel ja laenamisel;
- selgitab, milleks kasutatakse raha ning mis on raha teenimine, hoidmine, kulutamine ja laenamine;
- kirjeldab, milliseid vajadusi tuleb arvestada taskuraha kulutades ja säästes.

Õppesisu

Teave ja teabeallikad ning nende kasutamine. Reklaami mõju. Turvaline käitumine meediakeskkonnas. Raha. Raha teenimine, kulutamine ja laenamine. Vastutus. Oma kulutuste planeerimine.

Mina ja kodumaa

Teema läbimisel õpilane:

- selgitab skeemi järgi haldusüksuste seoseid oma kodukohas;
- leiab Euroopa kaardilt Eesti ja tema naaberriigid;
- nimetab Eesti rahvuslikke ja riiklikke sümboleid;
- kirjeldab Eestis elavate rahvuste tavasid ja kombeid ning austab neid;
- väärtustab oma kodumaad.

Õppesisu

Küla, vald, linn, maakond. Eesti teiste riikide seas. Naaberriigid. Eesti Vabariigi ja kodukoha sümboolid. Erinevate rahvaste tavad ja kombed. Sallivus.

5. klass

Tervis

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab füüsilist, vaimset ja sotsiaalset tervist ning selgitab tervise olemust nendest mõistetest lähtuvalt;
- teab enda põhilisi tervisenäitajaid: kehakaalu ja kehapiikkust, kehatemperatuuri, pulsisagedust ning enesetunnet;
- nimetab tervist tugevdavaid ja tervist kahjustavaid tegevusi ning selgitab nende mõju inimese füüsilisele, vaimsele ja sotsiaalsele tervisele;
- eristab põhilisi organismi reaktsioone stressi korral ning kirjeldab nendega toimetuleku võimalusi;
- väärtustab oma tervist.

Õppesisu

Tervise olemus: füüsiline, vaimne ja sotsiaalne tervis. Tervisenäitajad. Tervist mõjutavad tegurid. Hea ja halb stress. Keha reaktsioonid stressile. Pingete maandamise võimalused.

Tervislik eluviis

Teema läbimisel õpilane:

- oskab eristada tervislikke ja mittetervislikke otsuseid igapäevaelus;
- koostab endale tervisliku toidumenüü ja analüüsib seda, lähtudes tervisliku toitumise põhimõtetest;
- kirjeldab tervisliku toitumise põhimõtteid ning väärtustab neid;
- selgitab, kuidas on toitumine seotud terviselega;
- kirjeldab tegureid, mis mõjutavad inimese toiduvalikut;
- teab kehalise tegevuse mõju oma tervisele ja toob selle kohta näiteid;
- oskab hinnata oma päevakava, lähtudes tervisliku eluviisi komponentidest;
- hindab ja oskab planeerida kehalise aktiivsuse piisavust oma igapäevategevuses;
- väärtustab tervislikku eluviisi.

Õppesisu

Tervisliku eluviisi komponendid. Tervislik toitumine. Tervisliku toitumise põhimõtted. Toitumist mõjutavad tegurid. Kehaline aktiivsus. Kehalise aktiivsuse vormid. Tervistava kehalise aktiivsuse põhimõtted. Päevakava ning töö ja puhkuse vaheldumine. Uni.

Murdeiga ja kehalised muutused

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab murdeiga inimese elukaare osana ning murdeas toimuvaid muutusi seoses keha ning tunnetega;
- aktsepteerib oma kehalisi muutusi ja teab, kuidas oma keha eest hoolitseda;
- teab, et murdeiga on varieeruv ning igapäev oma arengutempo;
- teab suguküpsuse tunnuseid ja esmaste sugutunnuste seost soojätkamisega.

Õppesisu

Murdeiga inimese elukaares. Kehalised ja emotsionaalsed muutused murdeas. Kehaliste muutuste erinev tempo murdeas. Suhtumine kehasse ja oma keha eest hoolitsemine.

Suguline küpsus ja soojätkamine.

Turvalisus ja riskikäitumine

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab olukordi, kus saab ära hoida õnnetusjuhtumeid;
- selgitab, miks liikluseeskiri on kohustuslik kõigile, ning kirjeldab, kuidas seda järgida;
- teab, et õnnetuse korral ei tohi enda elu ohtu seada, ning kuidas abi kutsuda;
- nimetab meediast tulenevaid riske oma käitumisele ja suhetele;
- suheldes meedia vahendusel, mõistab vahendatud suhtlemise olemust ning vastutust oma sõnade ja tegude eest;
- väärtustab turvalisust ja ohutut käitumist;
- demonstreerib õpituatsioonis, kuidas kasutada tõhusaid enesekohaseid ja sotsiaalseid oskusi tubaka, alkoholi ja teiste uimastitega seotud olukordades: emotsioonidega toimetulek, enesetunnetamine, kriitiline mõtlemine, probleemide lahendamine ja suhtlusoskus;
- kirjeldab tubaka ja alkoholi tarbimise kahjulikku mõju inimese organismile;
- väärtustab mitmekesist positiivset ja tervislikku elu uimastiteta.

Õppesisu

Turvaline ning ohutu käitumine koolis, kodus ja õues. Eakaaslaste ning meedia mõju tervise ja ohukäitumise alaseid valikud tehes; iseenda vastustus. Vahendatud suhtlemine. Tõhusad enesekohased ja sotsiaalsed oskused uimastitega seotud situatsioonides. Valikud ja vastutus seoses uimastitega. Tubaka, alkoholi ja teiste levinud uimastite tarbimisega seonduvad riskid tervisele.

Haigused ja esmaabi

Teema läbimisel õpilane:

- oskab kirjeldada, kuidas hoida ära levinumaid nakkus- ja mittenakkushaigusi;
- selgitab ja toob näiteid, kuidas haigusi ravitakse meditsiiniliste ja rahvameditsiini vahenditega;
- teab, mis on HIV ja AIDS ning kuidas ennast kaitsta HIViga nakatumise eest;
- kirjeldab, kuidas ennast ja teisi inimesi abistada õnnetusjuhtumi korral;
- teab, kuidas toimida turvaliselt ohuolukorras ja abi kutsuda, ning demonstreerib õpituatsioonis lihtsamaid esmaabivõtteid (nt kõhuvalu, külmumine, luumurd, minestamine, nihestus, peapõrutus, palavik ja päikesepiste);
- nimetab esmaabivahendeid ja kirjeldab, kuidas neid praktikas kasutada;
- väärtustab enda ja teiste inimeste elu.

Õppesisu

Levinumad laste ja noorte haigused. Nakkus- ja mittenakkushaigused. Haigustest hoidumine. HIV, selle levikuteed ja sellest hoidumise võimalused. AIDS. Esmaabi põhimõtted. Esmaabi erinevates olukordades. Käitumine õnnetusjuhtumi korral.

Keskkond ja tervis

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab tervislikku elukeskkonda, lähtudes oma kodukoha loodus- ja tehiskeskkonnast;

- eristab tegureid, mis muudavad elukeskkonna turvaliseks ja tervist tugevdavaks või mitteturvaliseks ja tervist kahjustavaks;
- kirjeldab õpikeskkonna mõju õpilase õpitulemustele.

Õppesisu

Tervislik elukeskkond. Tervislik õpikeskkond. Tervis heaolu tagajana.

6. klass

Mina ja suhtlemine

Teema läbimisel õpilane:

- analüüsib enda iseloomujooni ja -omadusi, väärtustades positiivseid jooni ja omadusi;
- mõistab, mis mõjutab enesehinnangut ning kuidas see kujuneb;
- mõistab enesekontrolli olemust ning demonstreerib õpituatsioonis oma käitumise kontrolli, saades hakkama vihaga ja teiste emotsioonidega;
- oskab selgitada ja põhjendada oma väärtusi seoses eneseanalüüsiga.

Õppesisu

Enesesse uskumine. Enesehinnang. Eneseanalüüs. Enesekontroll. Oma väärtuste selgitamine.

Suhtlemine teistega

Teema läbimisel õpilane:

- tunneb ära enda ja teiste inimeste põhilised vajadused ning teadvustab neid;
- teab suhtlemise olemust ning väärtustab tõhusate suhtlusoskuste vajalikkust;
- eristab verbaalset ja mitteverbaalset suhtlemist;
- kirjeldab erinevaid mitteverbaalseid suhtlusvahendeid ning nende mõju verbaalsele suhtlemisele;
- demonstreerib õpituatsioonis aktiivse kuulamise võtteid;
- mõistab eneseavamise mõju suhtlemisele;
- demonstreerib õpituatsioonis, kuidas väljendada oma tundeid verbaalselt, säilitades ja tugevdades suhteid;
- teadvustab eelarvamuste mõju suhtlemisele igapäevaelus ja toob selle kohta näiteid;
- eristab ning kirjeldab kehtestavat, agressiivset ja alistuvat käitumist ning mõistab nende käitumiste mõju suhetele;
- teab, et „ei” ütlemine on oma õiguste eest seismine, ning oskab partnerit arvestavalt öelda „ei” ennast ja teisi kahjustava käitumise korral ning aktsepteerib partneri „ei” ütlemist ennast ja teisi kahjustava käitumise korral;
- väärtustab positiivset suhtumist endasse ja teistesse.

Õppesisu

Minu ja teiste vajadused. Vajaduste hierarhia. Suhtlemise komponendid. Verbaalne ja mitteverbaalne suhtlemine. Aktiivne kuulamine. Tunnete väljendamine. Eneseavamine. Eelarvamused. Kehtestav, agressiivne ja alistuv käitumine. „Ei” ütlemine seoses ennast ja teisi kahjustava käitumisega.

Suhted teistega

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab tõhusate sotsiaalsete oskuste (üksteise aitamise, jagamise, koostöö ja hoolitsemise) toimimist igapäevaelus;
- oskab abi pakkuda ning teistelt abi vastu võtta;
- väärtustab hoolivust, sallivust, koostööd ja üksteise abistamist;
- eristab inimeste erinevaid rolle suhetes ning nende muutuvat iseloomu;
- demonstreerib õpitu olukorras oskust näha olukorda teise isiku vaatenurgast;
- tähtsustab oskust panna end teise inimese olukorda ja mõista tema tundeid ning väärtustab empaatilist suhtlemist;
- väärtustab sõprust kui vastastikuse usalduse ja toetuse allikat;
- kirjeldab kaaslaste rühma arvamuste, valikute ja käitumise mõju ning surve tagajärgi;
- mõistab isikuseärasusi ning teadvustab soolisi erinevusi ja inimeste erivajadusi.

Õppesisu

Tõhusad sotsiaalsed oskused: üksteise aitamine, jagamine, koostöö ja hoolitsemine. Sallivus enda ja teiste vastu. Hoolivus. Sõprussuhted. Usaldus suhtes. Empaatiat. Vastutus suhetes. Kaaslaste mõju ja surve. Erinevuste ja mitmekesisuse väärtustamine. Isikuseärasused. Soolised erinevused. Erivajadustega inimesed

Konfliktid

Teema läbimisel õpilane:

- selgitab konflikti häid ja halbu külgi ning aktsepteerib konflikte kui osa elust;
- teab, eristab ja kirjeldab efektiivseid ning mitteefektiivseid konflikte lahendamise viise;
- kasutab õpitu olukorras konflikte lahendades tõhuseid viise ning väärtustab neid.

Õppesisu

Konfliktide olemus ja põhjused. Tõhusad ja mittetõhusad konfliktide lahendamise teed.

Otsustamine ja probleemilahendus

Teema läbimisel õpilane:

- teab ja oskab õpitu olukorras otsuseid langetades leida erinevaid lahendusviise;
- kirjeldab otsustades erinevate lahendusviiside puudusi ja eeliseid;
- mõistab otsustades lahendusviiside lühi- ja pikaajalisi tagajärgi;
- selgitab ja kirjeldab eri olukorrad sobiva parima käitumisviisi valikut;
- väärtustab vastutuse võtmist otsuseid langetades.

Õppesisu

Otsustamine ja probleemide lahendamine. Erinevate käitumisviiside leidmine probleemide lahendamises. Tagajärgede arvestamine probleemilahenduses. Vastutus otsustamisel.

Positiivne mõtlemine

Teema läbimisel õpilane:

- nimetab ja väärtustab enda ning teiste positiivseid omadusi;
- väärtustab positiivset mõtlemist.

Õppesisu

Positiivne mõtlemine. Positiivsed jooned ja omadused endas ning teistes, nende märkamine.

7. klass

Inimese elukaar ja murdeea koht selles

Teema läbimisel õpilane:

- iseloomustab murde- ja noorukiea arenguülesandeid üleminekul lapseast täiskasvanuikka;
- kirjeldab, kuidas mõjutavad inimese kasvamist ja arengut pärilikud ning keskkonnategurid;
- toob näiteid inimese võimaluste kohta ise oma eluteed kujundada ning mõistab enda vastutust oma elutee kujundajamisel;
- kirjeldab põhilisi enesekasvatuse võtteid: eneseveenmist, enesetreeningut, eneseergutust ja -karistust ning enesesisendust.

Õppesisu

Areng ja kasvamine. Arengut ja kasvamist mõjutavad tegurid. Inimese elukaar. Murde- ja noorukiea koht elukaares. Inimene oma elutee kujundajana. Enesekasvatuse alused ja võimalused. Vastutus seoses valikutega.

Inimese mina

Teema läbimisel õpilane:

- selgitab, mis on minapilt ja enesehinnang;
- kirjeldab positiivse endassesuhtumise kujundamise ja säilitamise võimalusi;
- kasutab eneseanalüüsi oma teatud iseloomujooni, huve, võimeid ja väärtusi määrares;
- väärtustab võimalusi oma iseloomu, huve, võimeid ja väärtusi positiivses suunas kujundada ning toob nende kohta näiteid;
- kirjeldab inimeste erinevaid iseloomujooni, huve, võimeid ja väärtusi ning mõistab toetavate suhete rikastavat iseloomu;
- kirjeldab suhete säilitamise ning konfliktide vältimise võimalusi;
- demonstreerib õpituatsioonis tõhusaid konfliktide lahendamise viise.

Õppesisu

Minapilt ja enesehinnang. Eneseanalüüs: oma iseloomujoonte, huvide, võimete ja väärtuste määramine. Konfliktide vältimine ja lahendamine.

Inimene ja rühm

Teema läbimisel õpilane:

- iseloomustab erinevaid rühmi ning liigitab neid suuruse, liikmetevahelise läheduse ja ülesande järgi;
- kirjeldab inimeste erinevaid rolle rühmades ning nende mõju inimese käitumisele;
- mõistab normide ja reeglite vajalikkust ühiselu toimimisel ja korraldamisel;
- võrdleb erinevate rühmade norme ja reegleid ning kirjeldab nende erinevusi;
- kirjeldab rühma kuulumise positiivseid ja negatiivseid külgi;
- demonstreerib õpituatsioonis toimetulekut rühma survega;
- selgitab sõltumatuse ja autoriteedi olemust inimsuhetes;
- väärtustab inimsuhteid toetavaid reegleid ja norme.

Õppesisu

Erinevad rühmad ja rollid. Rollide suhtelisus ja kokkuleppelisus. Reeglid ja normid rühmas. Inimsuhteid toetavad reeglid ja normid. Rühma kuulumine, selle positiivsed ja negatiivsed küljed. Hoolivus rühmas. Rühma surve ja toimetulek sellega. Sõltumatus, selle olemus. Autoriteet.

Turvalisus ja riskikäitumine

Teema läbimisel õpilane:

- demonstreerib õpituatsioonis, kuidas kasutada tõhusaid sotsiaalseid oskusi uimastitega seotud olukordades: emotsioonidega toimetulek, enesetunnetamine, kriitiline mõtlemine, probleemide lahendamine ja suhtlemisoskus;
- demonstreerib õpituatsioonis tõhusaid käitumisviise kiusamise ja vägivalda korral koolis;
- eristab legaalseid ja illegaalseid uimasteid;
- kirjeldab uimastite tarvitamise lühi- ja pikaajalist mõju inimese füüsilisele tervisele.

Õppesisu

Tõhusad enesekohased ja sotsiaalsed oskused, et vältida riskikäitumist: emotsioonidega toimetulek, enesetunnetamine, kriitiline mõtlemine, probleemide lahendamine, suhtlusoskus. Hakkamasaamine kiusamise ja vägivaldaga. Erinevad legaalsed ja illegaalsed uimastid. Uimastite tarvitamise lühi- ja pikaajaline mõju.

Inimese mina ja murdeea muutused

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab põhimuresid küpsemisperioodil ning nendega toimetuleku võimalusi;
- selgitab, milles seisneb suguküpsus;
- kirjeldab omadusi, mis teevad noormehe ja neiu meeldivateks suhtluskaaslasteks;
- selgitab soorolli olemust ning kirjeldab soostereotüüpset suhtumist;
- kirjeldab inimliku läheduse erinevaid avaldumisviise: vastastikust seotust ja meeldimist, sõprust ja armumist;
- kirjeldab, milles seisneb inimese vastutus seksuaalsuhetes;
- selgitab turvalise seksuaalkäitumise põhimõtteid.

Õppesisu

Varane ja hiline küpsemine – igaühel oma tempo. Muutunud välimus. Nooruki põhimured küpsemisperioodil. Suguküpsus. Naiselikkus ja mehelikkus. Soorollid ja soostereotüübid. Lähedus suhetes. Sõprus. Armumine. Käimine. Lähedus ja seksuaalhuvi. Vastutus seksuaalsuhetes ja turvaline seksuaalkäitumine.

Õnn

Teema läbimisel õpilane:

- mõistab, et toimetulek iseenda ja oma eluga tagab õnne ning rahulolu.

Õppesisu

Õnn. Toimetulek iseenda ja oma eluga õnne eeldusena.

8. klass

Tervis

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab füüsilise, vaimse, emotsionaalse ja sotsiaalse tervise vastastikust mõju ning seost;
- kirjeldab olulisi tervisenäitajaid rahvastiku tervise seisukohalt;
- analüüsib tegureid, mis võivad mõjutada otsuseid tervise kohta, ning demonstreerib õpisisituatsioonis tõhusaid viise otsuste langetamisel tervisega seonduvate valikute puhul individuaalselt ja koostöös teistega;
- analüüsib ja hindab erinevate tervise infoallikate ning teenuste kasutamise võimalusi ja usaldusvärsust;
- analüüsib enda tervise seisundit ning teab, mis tegurid ja toimetulekumehhanismid aitavad säilitada inimese vaimset heaolu;
- analüüsib inimese kehalise aktiivsuse ja toitumise mõju tervisele;
- analüüsib oma igapäevatoitu vastavust tervisliku toidu põhimõtetele;
- selgitab kehalise aktiivsuse mõju inimese füüsilisele, vaimsele, emotsionaalsele ja sotsiaalsele tervisele;
- oskab planeerida eri tüüpi kehalist aktiivsust oma igapäevaellu ning väärtustab kehalist aktiivsust eluviisi osana;
- selgitab stressi olemust, põhjusi ja tunnuseid;
- kirjeldab stressiga toimetuleku viise ja eristab tõhusaid toimetulekuviise mittetõhusatest;
- kirjeldab kriisi olemust ja seda, kuidas käituda kriisiolukorras; teab abi ja toetuse võimalusi.

Õppesisu

Tervis kui heoluseisund. Terviseaspektid: füüsiline, vaimne, emotsionaalne ja sotsiaalne tervis. Terviseaspektide omavahelised seosed. Eesti rahvastiku tervisenäitajad. Tervislik eluviis ning sellega seonduvate valikute tegemine ja vastutus. Tegurid, mis mõjutavad tervisega seotud valikuid. Tervisealased infoallikad ja teenused. Tervise infoallikate usaldusvärsus. Kehaline aktiivsus tervise tugevdajana. Kehaline vormisolek ja sobiva kehalise aktiivsuse valik. Toitumise mõju tervisele. Toitumist mõjutavad tegurid. Vaimne heaolu. Vaimset heaolu säilitada aitavad tegevused ja mõttelaad. Stress. Stressorid. Stressi kujunemine. Stressiga toimetulek. Kriis, selle olemus. Käitumine kriisiolukorras. Abistamine, abi otsimine ja leidmine.

Suhted ja seksuaalsus

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab viise, kuidas luua ning säilitada mõistvaid, toetavaid ja lähedasi suhteid sotsiaalse tervise kontekstis;
- demonstreerib õpisisituatsioonis oskusi, mis aitavad kaasa suhete loomisele ja säilitamisele: üksteise aitamine, jagamine, koostöö, teineteise eest hoolitsemine;
- väärtustab tundeid ja armastust suhetes;
- selgitab seksuaalsuse olemust ja seksuaalse arengu individuaalsust ning tunnete osa selles arengus;
- kirjeldab tunnete ja läheduse jagamise viise;

- selgitab, milles seisneb partnerite vastutus seksuaalsuhetes;
- selgitab soorollide ja soostereotüüpide mõju inimese käitumisele ning tervisele;
- kirjeldab, millised on tõhusad rasestumisvastased meetodid noortele ja millised käitumisviisid aitavad ära hoida nakatumist seksuaalsel teel levivatesse haigustesse;
- kirjeldab seksuaalsel teel levivate haiguste ärahoidmise võimalusi;
- teab, mis on HIV ja AIDS ning HIVi nakatumise teid ja võimalusi nakatumise vältimiseks;
- eristab HIVi ja AIDSi müüte tegelikkusest;
- väärtustab vastutustundlikku käitumist seksuaalsuhetes ja kirjeldab seksuaalõigusi kui seksuaalsusega seotud inimõigusi;
- nimetab, kuhu saab pöörduda abi ja nõu saamiseks seksuaaltervise küsimustes.

Õppesisu

Sotsiaalne tervis ja suhted. Suhete loomine, säilitamine ja katkemine. Suhete väärtustamine. Armastus. Seksuaalsuse olemus: lähisuhted, seksuaalidentiteet, seksuaalne nauding, soojätkamine, seksuaalne areng. Seksuaalne orientatsioon. Soorollide ja soostereotüüpide mõju inimese käitumisele ning tervisele. Seksuaalvahekord. Turvaline seksuaalkäitumine. Rasestumisvastased meetodid. Seksuaalõigused. Seksuaalsel teel levivate haiguste vältimine. HIV ja AIDS. Abi ja nõu saamise võimalused.

Turvalisus ja riskikäitumine

Teema läbimisel õpilane:

- kirjeldab levinumate riskikäitumiste tagajärgi, mõju inimese tervisele ja toimetulekule;
- kirjeldab ja selgitab levinumate riskikäitumiste ärahoidmise ja neisse sekkumise võimalusi indiviidi ja rühma tasandil, lähtudes igapäevaelust, ning teadvustab ennetamise ja sekkumise võimalusi ühiskonna tasandil;
- kirjeldab, mis on vaimne ja füüsiline uimastisõltuvus ning kuidas see kujuneb;
- kirjeldab ja demonstreerib õpituatsioonis, kuidas käituda uimastitega seotud olukordades;
- teab, kuidas käituda turvaliselt ohuolukorras ning kutsuda abi allergia, astma, diabeedi, elektrišoki, epilepsia, lämbumise, mürgituse, palaviku ja valu korral;
- demonstreerib õpituatsioonis esmaabivõtteid kuumakahjustuse, teadvusekaotuse, südameseiskumise ja uppumise korral.

Õppesisu

Levinumad riskikäitumise liigid. Riskikäitumise mõju inimese tervisele ja toimetulekule. Tõhusad enesekohased ja sotsiaalsed oskused riskikäitumisega toimetulekul. Uimastid ja nende toime kesknärvisüsteemile. Uimastitega seonduvad vääruskumused. Uimastite tarvitamise isiklikud, sotsiaalsed, majanduslikud ja juriidilised riskid. Sõltuvuse kujunemine. Esmaabi põhimõtted ja käitumine ohuolukordades.

Inimene ja valikud

Teema läbimisel õpilane:

- analüüsib ennast oma huvide, võimete ja iseloomu põhjal ning seostab seda valikutega elus.

Õppesisu

Huvide ja võimete mitmekesisus ning valikud. Edukus, väärtushinnangud ja prioriteedid elus.
Mina ja teised kui väärtus.

Inimeseõpetus gümnaasiumis

Gümnaasiumi perekonnaõpetusega taotletakse, et õpilane:

- 1) austab enda ning teiste inimväarikust, suhtub eelarvamusteta ja lugupidavalt kõigisse inimestesse, arvestab nende erivajadusi ja individuaalsust ning väärtustab individuaalseid ja kultuurilisi erinevusi;
- 2) mõistab ning austab erinevaid maailmavaatelisi tõekspidamisi;
- 3) on aktiivne ja kompetentne demokraatliku ühiskonna kodanik, kellel on valmisolek kohaneda muutustega töö- ja ühiskonnaelus ning kes vastutab oma elu eest ja tuleb toime enda probleemide lahendamisega;
- 4) väärtustab perekonda, mõistab vastastikust rahuldust ja toetust pakkuvate suhete loomise ja hoidmise põhimõtteid ning pereliikmete vastutuse osa perekonna väärtuste hoidmisel ja laste arengu toetamisel;
- 5) mõistab erinevate elurollide osa karjääri kujunemises ning pere- ja tööelu tasakaalus hoidmise tähtsust.

Gümnaasiumi lõpetaja:

- 1) selgitab kooselu ja perekonna eri vormide osa üksikisiku ning ühiskonna elus;
- 2) väärtustab perekonda ning teab, oskab näha ja analüüsida lähedaste inimsuhete rolli inimese elus ning oma vastutust suhetes;
- 3) analüüsib perekonna funktsioone indiviidi ja ühiskonna seisukohast ning omab valmidust korraldada argielu kodus, arvestades pereliikmete turvalisust, vajadusi ja tervist;
- 4) tunneb abielu ja perekonna psühholoogilist, õiguslikku ning majanduslikku külge, teadvustades ühiskonna mõju perekonna kasvatustegevusele;
- 5) selgitab lapse arengu põhiküsimusi ja lapsevanema rolli lapse kasvatamises;
- 6) selgitab püsisuhte olemust ning selle seost seksuaalsuse ja armastusega, väärtustades usaldust ning positiivsed tundeid;
- 7) tunnetab iseennast, oma rolli ja vastutust nii kasvuperekonna kui ka loodava perekonna liikmena;
- 8) omab valmidust seostada enda tehtavaid valikuid isikliku pereelu õnnestumise võimalusega tulevikus;
- 9) mõistab vajadust tegutseda turvaliste inimsuhete loomise, säilimise ja arendamise nimel ning on valmis olema pere ja peret ümbritseva sotsiaalse võrgustiku liige.

12. klass

Kursus „Perekonnaõpetus“

Perekond

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- kirjeldab perekonna ja peresuhte muutumist aegade vältel;
- selgitab kooselu ja perekonna vormide mitmekesisust, analüüsides nende eeliseid ning puudusi;
- analüüsib perekonna funktsioone indiviidi ja ühiskonna seisukohast ning selgitab, kuidas on neid täitmine igast pereliikmest;
- selgitab perekeskse ja individualistliku perekäsitluse olemust.

Õppesisu

Perekond. Perekonna minevik, olevik ja tulevik. Kooseluvormid. Perekonna eri vormid. Perekonna funktsioonid indiviidi ja ühiskonna seisukohast. Perekeskne ja individualistlik perekäsitlus.

Püsisuhe

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- kirjeldab püsisuhte loomist ja säilimist mõjutavaid tegureid ning tähtsustab positiivseid tundeid ja negatiivsete tunnetega toimetulekut turvalise püsisuhte alusena;
- mõistab püsisuhtest tulenevat vastutust ning kirjeldab toimetulekuviise lähisuhete lõppemise korral;
- kirjeldab armastuse olemust, võttes aluseks armastuse liigituse;
- selgitab seksuaalsuhete seotust armastusega ning turvalise ja vastastikku rahuldust pakkuva seksuaalkäitumise põhimõtteid inimsuhetes;
- kirjeldab, kuidas mõjutavad ühiskond ja kultuur suhtumist seksuaalsusesse ning seksuaalsuhetesse.

Õppesisu

Lühi- ja pikaajaline suhe. Püsisuhte loomine ja säilitamine. Püsisuhte püsimist mõjutavad tegurid. Tunded ja püsisuhe. Püsisuhtest tulenev vastutus. Toimetulek suhete lõppemisega. Armastuse olemus ja liigid. Seksuaalsuhted. Turvaline seksuaalkäitumine. Ühiskonna ja kultuuri mõju suhtumisele seksuaalsusesse.

Abielu

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib registreeritud ja vabaabielu võimalikke eeliseid ning puudusi;
- selgitab abieluga seonduvate tavade ja kommete tugevdavat ning toetavat mõju inimsuhetele;
- mõistab lähedase sotsiaalse võrgustiku tähtsust abielu toetava süsteemina;
- kirjeldab abielu perioode ning abieluga kohanemist ja rahulolu mõjutavaid tegureid;
- selgitab abielusuhtest tulenevaid õigusi ja kohustusi.

Õppesisu

Abielu: registreeritud abielu ja vabaabielu. Abielu, tavad ja kombed. Abielu toetav lähedane sotsiaalne võrgustik. Abieluline kohanemine. Abielu perioodid. Abielulise rahulolu muutused kooselu jooksul. Abielusuhtest tulenevad õigused ja kohustused.

Lapsevanemaks olemine

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- kirjeldab lapsevanemaks olemist, lähtudes selle komponentidest;
- analüüsib vanemate kasvatuslikust rollist tulenevat vastutust lapse kasvatamisel;
- analüüsib vanemate kasvatusstiile, lähtudes lapse arengu toetamisest kodukasvatuses;
- selgitab tegureid, mis mõjutavad inimese reproduktiivtervist;
- kirjeldab tõhusaid meetodeid, mis aitavad planeerida rasedust soovitud ajal;
- selgitab planeerimata rasedusega kaasnevat valikuid ning neid mõjutavaid tegureid.

Õppesisu

Lapsevanemaks olemine ja selle komponendid: bioloogiline, juriidiline, psühholoogiline, sotsiaalne. Vanemate roll ja vastutus lapse kasvatajana. Vanemate kasvatustiilid. Pereplaneerimine ja seda mõjutavad tegurid. Planeerimata rasedus.

Laps

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- selgitab laste arengulisi vajadusi varajases lapseas ja vanemate osa nende rahuldamisel;
- selgitab lapse ja vanema vahelise kiindumussuhte olemust ning vanemate mõju selle kujunemisele;
- analüüsib kodukasvatuse olemust ja tähtsust lapse arengus.

Õppesisu

Lapse areng ja vanema osa selles. Kiindumussuhe lapsega ning vanemate mõju selle kujunemisele. Kodukasvatuse olemus, eesmärgid ja osa lapse arengus.

Kodu ja argielu

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- teadvustab kodu kui turvalise elukeskkonna mõju inimese ja tema lähisuhete arengule;
- selgitab ning oskab näha võimalusi pereliikmete vajaduste ja väärtustega arvestamiseks ning vastastikuseks toetuseks ja abiks;
- kirjeldab pereliikmete rollide ja rollinõuete kokkuleppelisust ja paindlikkust ning nende mõju peresuhtetele;
- demonstreerib õpituatsioonis tõhusaid lahkumise lahendamise viise peres;
- kirjeldab tegureid, mis mõjutavad pereliikmete füüsilist, emotsionaalset, sotsiaalset ja vaimset tervist ja tervislikku eluviisi, ning selgitab võimalusi neid säilitada ja parandada;
- teab, kuidas sõltuvus erinevatest ainetest või tegevustest mõjutab peresuhteid, ning selgitab kaassõltuvuse olemust;
- oskab seada tervise edendamiseks seonduvaid eesmärgi nii enda, perekonna kui ka kogukonna tasandil;
- teadvustab lahkumise ja lahutuse põhjusi ning tagajärgi;
- teadvustab leina olemust ning leinast ülesaamise võimalusi;
- väärtustab perekondlike suhete säilimist ja perekonda.

Õppesisu

Kodu ja selle loomine. Kodu kui elukeskkond. Pereliikmete vajadused ja väärtused ning nende arvestamine. Sallivus suhetes. Rollide jaotumine peres. Abistavad suhted peres. Suhtlemine peres. Lahkelid peres ning nende lahendamise võimalused. Perekond, inimese tervis ja tervislik eluviis. Terviseriskid ning nende ennetamine üksikisiku, perekonna ja kogukonna tasandil. Lahkumine ja lahutus. Lein ja toimetulek sellega. Perekondlike suhete säilitamine.

Perekonna majanduselu ja õigusaktid

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- oskab kavandada pere eelarvet ning mõistab iga pereliikme õigust oma ajale, ruumile ja materiaalsetele kulutustele, arvestades teisi;
- teab põhilisi pereelu ja laste elu reguleerivad seadusi.

Õppesisu

Pere eelarve ja materiaalsed ressursid peres. Abielu ja laste elu reguleerivad seadused.

Perekond inimese elus

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- selgitab perekonna tähtsust inimese jaoks elu erinevatel perioodidel;
- selgitab põlvkondi ühendavate sidemete tugevdavat ja toetavat mõju pereelule;
- väärtustab perekonnaelu positiivset rikastavat mõju inimese lähisuhete võrgustikus.

Õppesisu

Perekonna tähtsus inimese elu erinevatel perioodidel. Side põlvkondade vahel. Õnn ja perekonnaelu.

Valikkursused

Valikkursus „Üldajalugu – maailma ajalugu: tsivilisatsioonid väljaspool Euroopat”

Gümnaasiumi üldajaloo kursusega taotletakse, et õpilane:

- 1) iseloomustab ja võrdleb väljaspool Euroopat asuvate tsivilisatsioonide ühiskonda, kultuuri ja vaimulaadi ning mõistab ajaloolise arengu järjepidevust;
- 2) väärtustab kultuurilist mitmekesisust ja teadvustab oma rolli kultuuripärandi säilitajana;
- 3) analüüsib ideoloogiliste ja tehnoloogiliste muutuste mõju inimeste eluviisile ning väärtushinnangutele;
- 4) analüüsib ja võrdleb tsivilisatsioone Euroopas ning väljaspool Euroopat, toob esile sarnasusi ja erinevusi ning leiab näiteid vastastikuste mõjude kohta tsivilisatsioonide arengus;
- 5) kasutab erinevaid teabeallikaid, sh ajalookaarte ja seisukohti, mõistab ajaloosündmuste ja - protsesside erineva tõlgendamise põhjusi ning hindab allika või käsitluse usaldusväärsust;
- 6) suudab rekonstrueerida minevikus elanud inimeste elu, vaadeldes maailma nende pilgu läbi ning võttes arvesse ajastu eripära.

Esiaeg ja tsivilisatsioonide teke

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- iseloomustab esiaja arengujärke ja saavutusi ning analüüsib seoseid ja järjepidevust arengus;
- teab antropogeneesi põhijärke ja analüüsib erinevaid käsitlusi inimese kujunemisest;
- analüüsib tsivilisatsioonide kujunemise põhjusi ja arengut, iseloomustab näidete kaudu tsivilisatsioonide peamisi tunnuseid;
- teab esiaja allikaid ning teeb allikate alusel järeldusi esiaja arengu kohta;
- näitab kaardil varajaste tsivilisatsioonide asualasid.

Õppesisu

Esiaja arengujärgud. Inimese põlvnemine. Inimene ja loodus. Mõtlemise ja kõne tekkimine. Kunsti alged. Inimkonna arengu ebaühtlus. Kütid, kalastajad ja korilased. Maaharijad ja karjakasvatajad. Metallide kasutuselevõtt. Varajaste tsivilisatsioonide peamised tunnused.

Egiptus

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib Egiptuse riiklust, ühiskonda ja igapäevaelu, loob seoseid mineviku ja tänapäeva vahel;
- iseloomustab näidete kaudu Egiptuse kultuuripärandit ning religiooni, teaduse ja kirja arengut;
- teab Egiptuse ajaloo allikaid ning teeb allikate alusel järeldusi Egiptuse ajaloo kohta.

Õppesisu

Riigi tekkimine. Ühiskond ja eluolu. Religiooni põhijooned. Surnutekultus. Kirjandus. Teadus. Egiptus tänapäeval.

Mesopotaamia ja Ees-Aasia

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- analüüsib riiklust, ühiskonda ja igapäevaelu Mesopotaamias ja Ees-Aasias ning loob seoseid mineviku ja tänapäeva vahel;
- iseloomustab näidete kaudu Mesopotaamia ja Ees-Aasia kultuuripärandit ning religiooni, kirja, kirjanduse ja teaduse arengut;
- tunneb iisraeli rahva ajaloo põhisündmuse ja monoteistliku religiooni kujunemist;
- teab olulisemaid kirjalikke allikaid ning teeb allikate alusel järeldusi Mesopotaamia ja Ees-Aasia ajaloo kohta.

Õppesisu

Sumeri linnriigid: ühiskond ja eluolu. Semiidid. Vana-Babüloonia. Hammurabi koodeks. Babüloonia ühiskond ja eluolu. Assüüria. Uus-Babüloonia. Babüloni ehitised. Religiooni põhijooned. Kangelaseepika ja Gilgameš. Teadus. Indoeurooplased, küsimus nende päritolust. Hetiidi impeerium. Pärsia impeerium. Foiniikia ja Iisrael: Foiniikia linnriigid, kaubandus ja meresõit. Kultuurikontaktid. Iisrael: ülevaade iisraeli rahva ajaloost. Monoteismi kujunemine ja Vana Testament. Mesopotaamia ja Ees-Aasia alad tänapäeval.

Kreeta-Mükeene

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb Kreeta-Mükeene perioodi kui varaseimat ajajärku Kreeka ajaloos;
- iseloomustab Kreeta-Mükeene ühiskonda ja selle mõju hilisemale Kreeka tsivilisatsioonile;
- teab Kreeta-Mükeene ajaloo allikaid ning teeb allikate alusel järeldusi Kreeka ajaloo kohta.

Õppesisu

Arheoloogilised kaevamised: Knossos, Mükeene, Trooja. Kiri, selle dešifreerimise tulemused. Kreeta ja Mükeene ühiskond. Naiste positsioon Kreetal. Kreeta-Mükeene mõju hilisemale Kreeka tsivilisatsioonile.

India

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb India ajaloo tähtsamaid arengujärke Induse tsivilisatsioonist Euroopa kolonisatsiooni alguseni ning loob seoseid mineviku ja tänapäeva vahel;
- analüüsib India ühiskonda, eluolu, religioone ja kultuuripärandit;
- teab India ajaloo allikaid ning teeb allikate alusel järeldusi India ajaloo kohta.

Õppesisu

Induse kultuur. Aarjalaste sisseränd. Riikluse ja ühiskonna areng. Kastid. Veedad. Brahmanism. Budism. Hinduism. Sanskrit. Kirjandus. Teadus. Kunst. Islami levik Indias. India tänapäeval.

Hiina

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb Hiina ajaloo peamisi arengujärke tsivilisatsiooni tekkest kuni keisririigi lõpuni ning loob seoseid mineviku ja tänapäeva vahel;
- iseloomustab Hiina ühiskonda, eluolu, religiooni ja kultuuripärandit;
- teab Hiina ajaloo allikaid ning teeb allikate alusel järeldusi Hiina ajaloo kohta.

Õppesisu

Vana-Hiina tsivilisatsiooni kujunemine. Keisririigi teke. Riigi ja ühiskonna korraldus. Ametnikkond. Religioon ja filosoofia: konfutsianism, taoism. Hieroglüüfkiri. Kirjandus. Teadus. Leiutised. Kunst. Hiina tänapäeval.

Ameerika

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb Kesk-Ameerika ja Andide tsivilisatsioonide peamisi arengujärke nende tsivilisatsioonide tekkest kuni eurooplaste koloniaalvallutuseni, loob seoseid mineviku ja tänapäeva vahel;
- iseloomustab ja võrdleb Kesk-Ameerika ning Andide tsivilisatsioonide ühiskonda, eluolu, religiooni ja kultuuripärandit;
- teab Ameerika põlisrahvaste (maiade, inkade, asteekide) ajaloo allikaid ning teeb allikate alusel järeldusi Ameerika varasemate tsivilisatsioonide kohta.

Õppesisu

Kesk-Ameerika tsivilisatsioon: maiad, asteegid. Andide tsivilisatsioon: inkad. Riigi ja ühiskonna korraldus. Religioon. Tähtsamad kultuurisaavutused. Ameerika tsivilisatsioonide häving.

Araabia maad

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb islami teket ja levikut Aasias ja Vahemere maades ning iseloomustab islami mõju ühiskonnale;
- analüüsib araabia kultuuripärandit, toob näiteid araabia kultuuri mõju kohta Euroopale, loob seoseid mineviku ja tänapäeva vahel;
- teab araabia allikaid ning teeb allikate alusel järeldusi araabia maade ajaloo kohta.

Õppesisu

Islami teke ja levik. Muhamed. Koraan. Religiooni osa igapäevaelus. Abielu ja perekond. Sunna. Islami uskumused ja tavad. Sunniidid, šiiidid. Araabia vallutused, Araabia kalifaat ja selle lagunemine. Eri rahvaste kultuuri ühtesulamine. Arhitektuur. Kirjandus. Teadus. Araabia kultuuri mõjud Aasia ja Euroopa kultuurile. Araabia maad tänapäeval.

Aafrika tsivilisatsioonid

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb tähtsamaid Aafrika kultuure ning loob seoseid mineviku ja tänapäeva vahel;
- iseloomustab Aafrika põlisrahvaste kultuuride erijooni;
- teab Aafrika ajaloo allikaid ning teeb allikate alusel järeldusi Aafrika ajaloo kohta.

Õppesisu

Etiopia riik ja kultuur. Lääne-Aafrika kultuurid: Ghana ja Mali, kontaktid Vahemere maadega; Joruba kultuur. Zimbabwe kultuur. Aafrika langemine Euroopa riikide võimu alla. Kolonisatsiooni tagajärjed Aafrikale. Aafrika tänapäeval.

Valikkursus „Sissejuhatus filosoofilisse mõtlemisse”

Gümnaasiumi filosoofiaõpetusega taotletakse, et õpilane:

- 1) tunneb ära filosoofilisi küsimusi, teab nende eri lahendusi ja mõistab filosoofia ainevaldkonna loomust;
- 2) koostab korrektsed arutluskäike, mõtestab lahti teiste omi ning rakendab seejuures filosoofilise mõtlemise tehnikaid;
- 3) mõtestab oma kogemusest lähtuvalt teaduse ja teadmisviiside ning isiklike ja ühiskondlike väärtustega seotud filosoofilisi küsimusi;
- 4) iseloomustab filosoofia ajaloo perioode mõningate olulisemate käsitluste, mõistete ja autorite kaudu;
- 5) mõtestab oma teadvat, tunnetavat ja väärtustavat külge õppeaines omandatu valguses.

Filosoofia

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- kirjeldab filosoofia ainevaldkonna ülesehitust ja olulisemaid mõisteid ning arutleb filosoofia rolli üle tänapäeva maailmas;
- iseloomustab mõningaid tähtsamaid käsitlusi, mõisteid ja autoreid filosoofia ajaloost ning seostab neid filosoofia ajaloo perioodidega;
- rakendab mõningaid tähtsamaid kriitilise mõtlemise ja filosoofilise tõlgendamise viise filosoofilises arutluses;
- rakendab peamisi filosoofilise arutluse häid tavasid seminaris osaledes, jõukohast allikteksti mõtestades ning esseed koostades;
- arutleb teadmisviiside ja teaduslikkuse filosoofiliste küsimuste üle, lähtudes omandatud teadmistest ja omaenda kogemusest;
- arutleb väärtuste ja nende toimimise filosoofiliste küsimuste üle, lähtudes omandatud teadmistest ja omaenda kogemusest;
- arutleb ühiskonna ja keskkonna filosoofiliste küsimuste üle, lähtudes omandatud teadmistest ja omaenda kogemusest;
- teadvustab oma iseseisva mõtlemise ja otsustamise võimet ning rakendab seda filosoofilisi küsimusi arutades.

Õppesisu

Filosoofia valdkonnad; filosoofilised küsimused ja nende eripära; filosoofia ajaloo periodiseering; perioodidele iseloomulikud filosoofilised küsimused ja valdkonnad ning neid küsimusi püstitavad ja valdkondi käsitlevad (näidis)filosoofid. Filosoofilise mõtlemise algus ja selle tähendus; mõtlemise ja filosoofia roll inimelus, kultuuris ning ajaloos; filosoofia ja teadus, religioon, kirjandus, elu. Filosoofilise mõtlemise ja käsitletavate arutlusteemadega seonduvad olulised mõisted, mõtteliinid ning filosoofid koos oma iseloomulike väidetega. Käsitletavad mõtteliinid:

- antiikfilosoofia ja filosoofilise mõtlemise kujunemine;
- keskaja filosoofia ja mõtlemise rakendamine usu teenistusse;

- uusaja filosoofia ja eksperimentaalse loodusteaduse süünd;
- uusaja filosoofia ja indiviidi/subjekti esilekerkimine;
- uusaja filosoofia ja valgustusmõtlemine.

Mõtteliine võib esimese ja teise kursuse vahel ümber tõsta, kui seda on vaja, et õpet paremini korraldada. Mõtteliine võib mugandada seoses arutlusteemade valikuga.

Filosoofiline mõtlemine

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb mõningaid olulisemaid arutus- ja tõlgendustehnilisi termineid ning märkab nende rakendamise kohti filosoofilises arutluses;
- koostab iseseisvalt lihtsamaid väiteid, definitsioone ja argumente ning mõtestab neid kriitilise mõtlemise vahenditega;
- tunneb filosoofilise arutluse häid tavasid ning märkab nende rakendamise kohti lugemisel, kõnelemisel, väitluses ja kirjutamisel;
- sõnastab korrektseid filosoofilisi küsimusi ning arutleb vastuste üle, jäädes filosoofilisele arutlustasandile ja järgides argumentatsioonireegleid;
- loeb filosoofilist teksti ja koostab juhendamisel lihtsama filosoofilise essee.

Õppesisu

Keel. Teaduskeel, loomulik keel, filosoofia keel. Lause, otsustus, väide ja argument; mõiste ja definitsioon; eeldused ja varjatud eeldused; järeldamine, korrektsus ja tõesus; argumendi kehtivus; tõlgendus ja kontekst; põhjendus ja seletus; kooskõla ja vasturääkivus; tähendus ja tõde. Küsimus, filosoofiline küsimus ning küsimuste korrektsus; argumentatsioon ja retoorika; filosoofilise arutelu head tavad. Mõtlemine ja väljendamine; essee kirjutamine.

Arutlusteemad filosoofilistest küsimustest

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- arutleb teadmiskiiside, väärtuste ning ühiskonna ja keskkonna lihtsamate filosoofiliste küsimuste üle, eristades filosoofilist arutelu tavaarutlust;
- väärtustab filosoofilist arutlust ja selle tulemusi, kuid annab endale aru tulemuste suhtelisusest, st nende seotusest eri käsitluskiiside ning aluseeldustega.

Õppesisu

Teadmiskiisid. Teadmise olemus, tunnetusteooria. Teadmise ja tunnetuskiiside ning võimete eristus. Teadmise seos uskumuse ja õigustusega. Seosed õppeainete ja eluvaldkondadega. Väärtused ja normatiivsed süsteemid (moraal, religioon, õigus). Väärtuste olemus, aksioloogia. Väärtused ja tegutsemine. Väärtuse ja fakti erinevus. Väärtuste universaalsus ja suhtelisus. Ühiskond ja keskkond. Õigluse olemus. Ühiskonnafilosoofia, poliitikafilosoofia, keskkonnafilosoofia. Ühiskonna ja keskkonna seos. Ühiskonna ja elukeskkonna korraldamine.

Valikkursus „Tänapäeva filosoofilised küsimused”

Gümnaasiumi filosoofiaõpetusega taotletakse, et õpilane:

- 1) tunneb ära filosoofilisi küsimusi, teab nende eri lahendusi ja mõistab filosoofia ainevaldkonna loomust;

- 2) koostab korrektseid arutluskäike, mõtestab lahti teiste omi ning rakendab seejuures filosoofilise mõtlemise tehnikaid;
- 3) mõtestab oma kogemusest lähtuvalt teaduse ja teadmisviiside ning isiklike ja ühiskondlike väärtustega seotud filosoofilisi küsimusi;
- 4) iseloomustab filosoofia ajaloo perioode mõningate olulisemate käsitluste, mõistete ja autorite kaudu;
- 5) mõtestab oma teadvat, tunnetavat ja väärtustavat külge õppeaines omandatu valguses.

Filosoofia ainevaldkond

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- mõtestab filosoofia erinevaid rolle tänapäeva maailmas, lähtudes omandatud teadmistest filosoofia harudest, koolkondadest ja neile vastavatest rakendusalaadest;
- iseloomustab filosoofia ajaloo klassikasse kuuluvaid olulisemaid käsitlusi ning mõiste- ja ideedeajaloolisi pöördepunkte;
- iseloomustab filosoofia ajaloo perioode mõningate neile omaste käsitluste, mõistete ja autorite kaudu.

Õppesisu

Filosoofia harud. Analüütiline ja kontinentaalne filosoofia. Filosoofia rakendused teaduses jm eluvaldkondades. Filosoofia tänapäeval. Mõisteajalugu. Filosoofia ajaloo perioodidele iseloomulikud mõistelised muutused, vastavad mõtteliinid ning neid esindavad filosoofid ja nende teooriad. Käsitletavate arutlusteemadega seonduvad olulised mõisted, mõtteliinid ning filosoofid koos oma iseloomulike väidetega.

Käsitletavad mõtteliinid:

- tänapäevase teadmise ja teaduse mõistmise ajaloolised juured;
- tänapäeval olulisi teadusekäsitlusi;
- tänapäeval olulisi eetikateooriaid;
- tänapäeval olulisi inimesefilosoofia voole;
- tänapäeval olulisi ühiskonnafilosoofia ja keskkonnafilosoofia alus seisukohti.

Mõtteliine võib esimese ja teise kursuse vahel ümber tõsta, kui seda on vaja, et õpet paremini korraldada. Mõtteliine võib mugandada lähtuvalt valitud arutlusteemadest ning arvestades esimeses kursuses käsitletut.

Filosoofiline mõtlemine

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- rakendab mõningaid kriitilise mõtlemise ja filosoofilise tõlgendamise tehnikaid filosoofilises arutluses;
- rakendab peamisi filosoofilise arutluse häid tavasid seminaris osalemisel, jõukohase allikteksti mõtestamisel ning essee koostamisel.

Õppesisu

Formaliseerimine. Näide formaliseeritud keelest ja selle kasutamisest. Tõlgendamine, hermeneutiline ring. Alliktekstide lugemine. Seminari pidamine.

Arutlusteemad filosoofia küsimustest

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- arutleb teadmisviiside ja teaduslikkuse filosoofiliste küsimuste üle, lähtudes elementaarsest tunnetus- ja teadusteooria oskussõnavarast ning omaenda kogemusest;

- arutleb väärtuste ja nende toimimise filosoofiliste küsimuste üle, lähtudes elementaarsest väärtusõpetuse oskussõnavarast ja omaenda kogemusest;
- arutleb ühiskonda ja keskkonda käsitlevate filosoofiliste küsimuste üle, lähtudes elementaarsest ühiskonna- ja keskkonnanfilosoofia oskussõnavarast ning omaenda kogemusest;
- teadvustab enda aktiivselt mõtlevat rolli elu- ja teadusvaldkondade, väärtusküsimuste ning ühiskonna ja keskkonna küsimuste mõtestamisel ning arutleb selle mõtestamise filosoofilise iseloomu üle.

Õppesisu

Teadmisviisid. Tõeteooriad (vastavus- ja kooskõlateooria, pragmatistlik teooria, tõeminimalism ehk liiasusteooria). Teaduslik meetod. Teadusliku teadmise areng (hüpotees, eksperiment, teooria). Teadus ja tehnoloogia, inseneriteadused. Induktsioon ja deduktsioon. Teadusharud ja nende tunnetusviisid. Humanitaar-, sotsiaal- ja reaalteadus. Pseudoteadus. Subjektiivsus, intersubjektiivsus ja objektiivsus. Fakt ja arvamus. Väärtused. Eetikateooriad (kohusest, tagajärjest ja vooresest lähtuv). Normatiivsus ja deskriptiivsus (metaetika, normatiivne eetika). Kasu ja kohustus. Pluralism ja sallivus. Vahendväärtused ja iseväärtused. Väärtusrelativism ja -absolutism. Väärtusotsustuste loomus ja inimesekäsitlus. Hüve ja nauding. Ühiskond ja keskkond. Filosoofilised ühiskonnateooriad. Vabaduse määratlused. Holism ja individualism. Areng ja keskkond. Keskkonnanfilosoofia. Antropotsentrism ja moraalikommuniteedi küsimus. Anarhism ja utopia.

Valikkursus „Globaliseeruv maailm”

Valikkursusega taotletakse, et õpilane:

- 1) huvitub maailma eri regioonide aktuaalsetest probleemidest ning uurib nende põhjusi ja võimalikke tagajärgi nii kohalikul kui ka globaalsel tasandil;
- 2) analüüsib loodusolude, rahvastiku, kultuuri, majanduse ja ühiskonna arengu vastastikuseid seoseid õpitud piirkonna näitel;
- 3) on omandanud ülevaate globaliseerumise mõjudest maailma erinevatele regioonidele;
- 4) väärtustab maailma looduslikku ja kultuurilist mitmekesisust;
- 5) osaleb teadliku ja aktiivse kodanikuna probleemide ning konfliktide lahendamisel;
- 6) kasutab geograafiaalase info leidmiseks nii eesti- kui ka võõrkeelseid usaldusväärseid teabeallikaid.

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- on kursis maailma eri regioonide aktuaalsete probleemidega, teab nende põhjusi ning võimalikke tagajärgi;
- toob näiteid loodusolude, rahvastiku, kultuuri, majanduse ja ühiskonna arengu vastastikuste seoste kohta õpitud regiooni näitel;
- toob näiteid globaliseerumise mõjude kohta maailma eri regioonidele;
- väärtustab looduslikku ja kultuurilist mitmekesisust ning peab lugu eri rahvaste kommetest ja traditsioonidest;
- leiab nii eesti- kui ka võõrkeelsetest allikatest maailma eri piirkondade kohta geograafiaalast infot ning tõlgendab, üldistab ja hindab seda kriitiliselt;
- osaleb aktiivselt probleemide ja konfliktide lahendamisel, põhjendades ning kaitses oma seisukohti ja valikuid argumenteeritult.

Õppesisu

Valikkursuse konkreetne õppesisu täpsustatakse kursuse alguses õpetaja ja õpilaste koostöös. Õppesisu komplekterides lähtutakse põhimõttest, et kaetud oleksid kõik teemad maailma eri regioonide näidetel. Valitud teema esitatakse võimalikult probleemipõhiselt konkreetse regiooni, piirkonna, riigi või linna näitel. Näidisjuhtumi valikul lähtutakse selle olulisusest nii kohalikus kui ka regionaalses või globaalses kontekstis. Näidisjuhtumi analüüs peab võimaldama saavutada kursuses nõutavaid õpitulemusi. Käsitletavad probleemid on õpilastele relevantid ning neil on tänapäeva ühiskonnas suur kandepind, motiveerides õpilasi õppima sügavuti nii loodus- kui ka sotsiaalainetega seotud mõisteid, teooriaid ja seaduspärasusi nüüdisteaduse kontekstis. Allpool loetletud teemad aitavad valikuid teha.

1. Geograafilise asendi, loodusressursside, rahvastiku ja kultuuri mõju majanduse arengule.

Loodusressursside kasutamine ja selle mõju keskkonnale

2. Maavarade kaevandamisega kaasnevad keskkonnavalused ja sotsiaalsed probleemid.
3. Energiaressursside kasutamisega kaasnevad probleemid, nende võimalikud lahendused.
4. Nüüdisaegsete tehnoloogiate rakendamine arengumaades ja arenenud riikides.
5. Metsade majandusliku kasutamisega kaasnevad keskkonnavalused ja sotsiaalsed probleemid.
6. Põllumajanduse mõju keskkonnale arenenud riikides ja arengumaades.
7. Veeprobleemid, nende põhjused ja tagajärjed ning võimalikud lahendused.
8. Loodusressursid konfliktide allikana.
9. Maailmamere reostumise ja kalaressursside nappusega seotud probleemid.

Rahvastikuprotsesside mõju ühiskonna arengule

10. Demograafilisest situatsioonist tulenevad probleemid ühiskonnas ja rahvastikupoliitika (konkreetse riigi näitel).
11. Rändega kaasnevad probleemid lähte- ja sihtriigile.
12. Pagulasprobleemid nüüdismaailmas.
13. Haiguste levik ning sellega seotud probleemid.
14. Lapstööjõu kasutamine ja nüüdisaegne orjakaubandus.
15. Ülelinnastumine ning sellega kaasnevad probleemid.
16. Keskkonnaprobleemid suurlinnades.

Erinevused regioonide ja riikide vahel ning riikide sees

17. Piirkondlike erinevuste põhjused (konkreetse riigi näitel) ja sellest tulenevad probleemid.
18. Mitmekultuurilise ühiskonna eelised ja probleemid.
19. Kultuuride vääritimõistmine ja selle tagajärjed, kultuuridevahelised konfliktid.
20. Regioonide linnamustrid (Google Earth'i põhjal).
21. Regioonide põllumajandusmustrid (Google Earth'i põhjal).

Kaubanduse ja tarbimisega seotud konfliktid ning nende lahendamine

22. Rahvusvaheline kaubandus ja globaalne ebaõiglus.
23. Õiglane kaubandus ja selle võimalused nüüdisaegses maailmas.
24. Arengumaade toiduprobleemid, nende põhjused ja võimalikud lahendused.
25. Vaesus ja humanitaarabi tänapäeva maailmas.

Globaalsed keskkonnaprobleemid ja nende mõju eri regioonidele

26. Kliimamuutused ja nende regionaalsed tagajärjed.

27. Bioloogilise mitmekesisuse vähenemise põhjused ning sellega kaasnevad probleemid.
28. Mullastiku vaesumine ja muldade hävimisega kaasnevad probleemid.
29. Kõrbestumine, selle põhjused ja vältimise võimalused.
30. Relvakonfliktidega kaasnevad sotsiaalsed ja keskkonnaprobleemid.

Valikkursus „Õppides loon ennast”

Valikkursusega taotletakse, et õpilane:

- 1) hakkab huvi tundma psühholoogia kui teaduse vastu, mis kirjeldab, seletab, prognoosib ja muudab inimese käitumist;
- 2) õpib kriitiliselt mõtlema ning sallivalt suhtuma erinevatesse inimestesse ja kultuuridesse;
- 3) omandab valmiduse psühholoogiateadmiste kasutamiseks nii enda kui ka teiste inimeste mõistmisel ning samuti oma õpingute organiseerimisel.

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- teab psühholoogia üldisi seaduspärasusi ja põhimõisteid;
- on kursis inimese erinevate käsitlustega psühholoogias ja inimestevaheliste erinevuste päritoluga;
- tunneb psühholoogiateadmiste hankimise meetodeid;
- selgitab teadvuse, tunnetuse ja õppimise seaduspärasusi; iseregulatsiooni ja eneseregulatsiooni võimalusi;
- selgitab, kuidas tekib enesehinnang ja hoiakud teiste inimeste suhtes.
- mõistab normaalse ja hälbiva inimese erinevust;
- selgitab psühholoogia erinevust mitteteaduslikest enese- ja maailmakäsitlustest, näiteks astroloogiast.

Õppesisu

Psühholoogia koht inimest uurivate teaduste hulgas

Psühholoogia kui teadus, mis kirjeldab, seletab, prognoosib ja muudab inimese käitumist. Tavapsühholoogia. Rakenduslik psühholoogia. Psühholoogide tegevusalad ja nende haridus. Inimese käsitlused psühholoogias: inimene kui bioloogiline olend; inimene kui ühiskonna liige; inimene kui pidevalt arenev olend ja inimene kui tunnetav olend. Psühholoogia uurimismeetodid. Vaatlus, test, eksperiment, andmete töötlus, tulemuste tõlgendamine. Uurimise eetika.

Teadvus ja tunnetus

Inimese eksistentsi probleemid: inimese arengu probleemid; tegevuse määramatus; vabadus ja avarustumine kui arengu ideaal. Teadvuse seisundid. Alateadvus ja teadvustamatu; eelteadvus ja teadlikustamine; unelmad; uni ja unenäod; hüpnoos ja meditatsioon. Sõltuvuse kujunemine: alkohol, nikotiin, narkootikumid, mänguautomaadid. Emotsioonid ja tundmused. Emotsioonide käsitlused.

Inimene isereguleeruva olendina. Psüühilise eneseregulatsiooni võimalused ja selle omaksvõtmine. Tunnetusprotsessid: aistingud ja tajud; tähelepanu ja mälu; mõtlemine, kõne ja intelligentsus. Tunnetuse terviklikkus. Inimene kui teadmiste kasutaja; õppimine kui teabe suurendamine.

Isiksus kui maailma mõtestaja

Isiksuse uuringute põhiküsimusi. Isiksuse probleemide eri vaatenurki. Mõningaid isiksuse teooriaid. Mina kui isiksusepsühholoogia probleem. Mina-kaitsevõtted. Hälbinud isiksus. Psüühiliste häirete põhiliigid.

Inimene grupi ja ühiskonna liikmena

Sotsiaalne lävimine ja tegevus. Sotsiaalne tunnetus: inimeste ja maailma mõistmine. Grupid ja gruppidevahelised suhted: meie ja nemad. Nooruki täiskasvanuks saamise kriis. Inimestevahelised erinevused ja nende päritolu: kultuurilised, rahvuslikud, vanuselised, soolised ja geneetilised.

Valikkursus „Inimene ja õigus”

Valikkursusega taotletakse, et õpilane:

- 1) mõistab õiguse olemust ning põhimõtteid, millel rajanevad „Eesti Vabariigi põhiseadus“ ja teised seadused;
- 2) omandab teadmisi Eesti õigussüsteemist;
- 3) kujundab teadlikkust orienteeruda õigusküsimustes, arendab tahet ja võimet osaleda õiguslastes diskussioonides ning lahendab iseseisvalt õigusprobleeme;
- 4) kujundab oma õiglus- ja õigustunnetust, sallivust ja austust teiste inimeste ning tõekspidamiste vastu, väärtustab ja arvestab autoriõigusi;
- 5) arendab efektiivse õiguskäitumise seisukohast olulisi oskusi, nagu kriitiline mõtlemine, analüüs, suhtlemine, vaatlus, probleemide lahendamine;
- 6) avardab oma teadlikkust õigussüsteemi toimimisest ning seaduste, juristide ja õiguskaitseorganite tööst;
- 7) omandab teadmisi kutsevaliku võimalustest Eesti õigussüsteemis.

Mis on õigus ja kuidas see tekkis

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- saab aru õiguse tekkeloost ja õigusest kui ühiskonnaelu valdkonnast.

Õppesisu

Õigus ja selle teke, õiguse kodifitseerimine, tavaõigus, seadus, kohus, õigussüsteem, Rooma õigus, inim-õigused, kodanikuõigused, Mandri-Euroopa ja Anglo-Ameerika õigussüsteem, kohtupretsedent.

Õiguse jagunemine, süsteem ja allikad

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- saab aru nüüdisaja õiguse struktuurist;
- suudab määrata õigussuhteid edaspidiste õpingute käigus.

Õppesisu

Eraõigus, avalik õigus, õiguse allikas.

Eesti õigussüsteemi ajalooline kujunemine

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb Eesti omariikluse kujunemislugu;
- mõistab õpitud õigusküsimusi;

- seostab käsitletud küsimuste kontekstis minevikku ja tänapäeva.

Õppesisu

Rahvaste enesemääramisõigus, selle rakendamise näiteid ajaloost, Eesti riigi teke rahvaste enesemääramis-õiguse alusel, õigusliku järjepidevuse printsiip, Eesti iseseisvuse taastamine õigusliku järjepidevuse printsiibi alusel, õigusriik (Immanuel Kant).

Õigussuhe

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- oskab eristada õiguslikku ja mitteõiguslikku suhet;
- määrab õiguslikes suhetes osalejaid, lahendab lihtsamaid ja põhimõttelisemaid õiguslikke vaidlusi.

Õppesisu

Õigussuhe, subjektiivne õigus, juriidiline kohustus, juriidiline fakt, tegu, sündmus, õigussuhte subjekt, õigussuhte objekt, juriidiline isik, õigusvõime, teovõime.

Inimõigused

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- omandab teadmisi inimõiguste olemusest ja eripärast ning ülevaatem inimõigustealastest dokumentidest;
- tunneb inimõiguste järgimist Eestis ja olukorda maailmas;
- märkab ja analüüsib inimõiguste probleeme;
- on salliv erinevate inimeste ja mõtteviiside suhtes.

Õppesisu

Inimõigused, põhiõigused, kodanikuõigused, inimõiguste subjekt, inimõiguste kaitse süsteem, inimõiguste kaitse ja järelevalve organisatsioonid, inimõiguste piiramine.

Perekonnaõigus

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- on omandanud teadmisi perekonnaõigusest, sealhulgas tema enda õigustest, kohustustest ning vastutusest perekonnasuhetes;
- suhtub positiivselt perekonnasse ning laste kasvatamisesse.

Õppesisu

Perekond, abielu ja abiellumine, abielu lõppemine, perekonnaseisuasutus, perekonnaseisuaakt, perekonna-seisutunnistus, abieluvaraleping, ühisvara, lahusvara, abikaasade varalised õigused ja kohustused, laps perekonnas, ülalpidamiskohustus, elatis, elatishaha, vanemlikud õigused, pärimine, pärandaja, pärand, pärija, pärimise käik, pärandi avanemine, testamenditäitja, inventuur, annak, pärimisleping, testament, notariaalne testament, kodune testament, seaduse järgi pärimine, pärimine pärandaja viimse tahte kohaselt, sundosa.

Asjaõigus ja lepingud

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- on omandanud algteadmised asjaõigusest ning oskab orienteeruda omandisuhetes;

- on omandanud praktilisi oskusi asjaõiguse toimimisest igapäevaelu tasandil;
- eristab lepingu vorminõudeid ning mõistab erinevate lepingutingimuste tähtsust;
- eristab eriliigiliste lepingute erinevaid olulisi tingimusi;
- teab, kus võib lepingute sõlmimisel tekkida probleeme ning suhtub lepingute sõlmimisse tähelepanelikult.

Õppesisu

Leping, lepingu tingimused, suuline leping, kirjalik leping, lepingute areng, riigi roll lepingute täitmisel, lepingute sõlmimine, notariaalne leping, notar, lepingu täitmine, lepingu mittetäitmine, lepinguline kahju, lepinguväline kahju, mittevaraline kahju, moraalne kahju, viivis, leppetrahv, käendus, omand, valdused, hüpoteegid, servituudid, intellektuaalomand.

Tööõigus

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- teab töölepingu olemust ja olulisi tingimusi ning oma õigusi töölepingu lõpetamisel;
- teab töölepingu ja töövõtulepingu erinevust ning oskab hankida abi tööõigusküsimustes;
- oskab sõlmida töölepingut.

Õppesisu

Tööleping, katseaeg, töövaidluskomisjon, töövõtuleping, avalik teenistus.

Tarbijakaitse

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- oskab käituda probleemsetes tarbimissituatsioonides ning oma õiguste kaitsmiseks abi otsida;
- on teadlik ja säästlik tarbija.

Õppesisu

Tarbija, kaup, teenus, tarbija õigused ja kohustused, teenuse või kauba pakkuja õigused ja kohustused, rek-laam, kataloogid, kvaliteet, hind, kauba ja teenuse eest tasumine, pretensioon ja selle esitamine, kompen-satsioon.

Intellektuaalomand

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb ja järgib „Autoriõiguse kaitse seaduse“ nõudeid.

Õppesisu

Autor, õiguste valdaja, teos, kaubamärk, patent, andmebaas, isiklikud õigused, varalised õigused, kasutus-õigus, litsents, autoritasu, piraatkoopia, viitamine ja tsiteerimine.

Karistamine ja karistusõigus

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- on omandanud teadmisi karistusõiguse eesmärkidest ja olulisematest põhimõtetest;
- teab, miks mõni taunitav tegu on kriminaalkorras karistatav ja teine mitte;

- mõistab süütegude eest kohaldatavaid karistusi ning teab karistamist välistavaid asjaolusid;
- on teadlik vajadusest võidelda ennetavalt kuritegevuse vastu.

Õppesisu

Süütegu, süüteo koosseis, tahtlus, kavatsetud tegu, kaudne tahtlus, ettevaatamatus, kergemeelsus, hooletus, süü, õigusvastane tegu, süüvõimelisus, karistus, karistuse eesmärgid, aegumine, süütuse presumptsioon.

Kohtumenetlus

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- on omandanud teadmisi Eesti kohtusüsteemist, kohtumenetluse põhimõtetest ning menetluses osalevate isikute õigustest ja kohustusest;
- eristab erinevaid menetlusstaadiume.

Õppesisu

Eesti kohtusüsteem, kohtumenetluse olemus ja selle liigid, tsiviilasi, haldusasi, kriminaalasi, maakohus, halduskohus, ringkonnakohus, riigikohus, hagiavaldus, võistlejuse printsiip, uurimisprintsiip, süütuse presumptsioon, esindaja, kaitsja.

Valikkursus „Saaremaa giidindus”

Valikkursusega taotletakse, et õpilane:

- 1) tunneb huvi ja uurib Saaremaa ajalugu alates aegade hämarusest tänapäevani;
- 2) uurib Saaremaa ja Kuressaare ajalugu;
- 3) õpib tutvustama kohalikke looduslikke ja arhitektuurilisi huviväärsusi inglise keeles;
- 4) õpib koostama ekskursiooni programmi;
- 5) kogub materjali oma giidi portfoolio jaoks.

Kursuse lõpetamisel õpilane:

- tunneb Saaremaa ajalugu alates aegade hämarusest tänapäevani;
- tunneb Kuressaare ajalugu;
- oskab tuvustada turistidele kohalikke looduslikke ja arhitektuurilisi huviväärsusi;
- oskab kokku panna ekskursiooni programmi;
- koostab endale giidi portfoolio vajalike materjalidega;
- osaleb vähemalt kahel praktilisel õppekäigul;
- koostab Saaremaa ajalooteemalise mängu.

Õppesisu

Ajalooline ülevaade Saaremaa ajaloost. Ajajoone koostamine

Muinasaeg. Kaali meteoriidikaater. Asva ja Ridala pronksiaegsed asulad. Salme Muinaslaevad. Muhu Linnus. Valjala maalinn

Keskaeg. Muhu kirik. Pöide kirik. Karja Katariina kirik. Kuressaare piiskopilinnus

Varauusaeg. Maasi ordulinnus. Kuressaare kesklinn. Koguva küla. Kihelkonna kirik ja kellatorn

19. – 20. sajand. Mihkli talumuuseum. Kuressaare kuursaal. Vabadussõja ausammas. Kuressaare linnateater. Vähemalt kaks õppekäiku. Bussiekskursioon võimalusel. Saaremaa mängu koostamine ja mängimine